

Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi

Özhan Kapıcı*

Fragments from the Intellectual World of an Ottoman Molla: Keçecizâde İzzet Molla and the Ottoman Political Thought During the Reign of Mahmud II

Abstract ■ İzzet was an Ottoman *âlim* who is generally known as a poet. His ancestors were also from *ilmiye* bureaucracy and he enjoyed a classical *ilmiye* education. There is no evidence that he could read, write or speak any Western languages or that he traveled to Europe. So that we could say his intellectual cosmos was shaped purely within the boundaries of the Ottoman world. İzzet Molla was a witness to the deep crises of the period, such as the Ottoman-Russian wars, the Serbian and Greek uprisings, and the abolition of the Janissaries. He became acquainted with European political thought through the literature of the New Order (*Nizâm-i Cedid*), and during the reign of Mahmud II served as a representative of their ideals. It was through this oppositional identity that he rose to prominence. The two treatises (*lâyihâ*) written by Keçecizâde İzzet had an enormous influence on the political life of the Ottoman Empire and were discussed widely among the Ottoman elite. One of these two treatises was on the reform projects for the Ottoman Empire; the other contained some criticisms of the foreign policy of the Sublime Porte. This article aims to conceptually analyze, on the basis of these two treatises, new paradigms and interpretations of reform policy during the era of Mahmud II, and the political thoughts of İzzet Molla.

Keywords: Keçecizâde İzzet Molla, Mahmud II, Reform, İlmiye, Bureucracy, Order, Army

Giriş

İstanbul'un Haseki, nâm-ı diğer Avrat Pazarı mahallesinde kâin köhne bir koldaktan seher vaktine müteâkip henüz 14-15 yaşlarında genç bir medrese talebesi

* Dr., Hacettepe Üniversitesi.

Makaleyi okuyup tashih zahmetine katlanan, ayrıca değerli fikir ve önerilerini esirgemeyen Dr. Fatih Yeşil, Ceren Çıkmın, Ömer Gezer ve Yalçın Murgul'a müteşekkirim.

çıkılmış, Bahçekapısı'na doğru yürümeye başlamıştı. Devir, Selim-i Sâlis devriydi ve miladî takvim, 1799 yılını gösteriyordu. Genç molla adayı, Bahçekapısı'ndan bir sandal kiralayıp Anadoluhisarı'na yakın bir yerden Boğaz'a dökülen Göksu Deresi'ne gitmek niyetindeydi. Molla istiğrâk halinde yürürken kafasındaki intihar niyetini kuvveden fiile çıkaracağı yer olarak seçmişti Göksu'yu. Pederi kısa süre evvel vefât etmiş ve evlatlarına “irâs-ı hüzn ve mâtem edecek ah ve efgandan başka mûris nesne” bırakmamıştı. Melankoli böylece hayatının erken dönemlerinde ruhuna sirâyet etmişti. Babasının vefatından sonra Müderris Meşalcizâde Esad Efendi ile Kadıasker Moralızâde Hâmid Efendi'nin himâyesinde hayatını bir süre idâme ettirmiş, lâkin yoksulluk ve perişanlık içinde geçen ergenlik yıllarında içkiye mübtelâ olmuştu. Yetmezmiş gibi sefâhati de ihbâr edilmiş, hâliyle ilmiyeden ismi hakk edilmişti. Bütün bu yaşadıklarından sonra Bahçekapısı'ndan Göksu'ya gitmek için yola düştüğünde intihar yolunu çoktan seçmiş, “telef-i nefse vesile-i cûret olacak bir binlik rakıyı müsteshiben” bindiği sandalda, hayat ve ölüm arasındaki ince çizgide nice düşüncelere gark olmuş vaziyette ilerlemişti. Kiraladığı sandal, Kuruçeşme sahiline yaklaştığında, İstanbul'un kibâr takımının yalılarının önünden geçerken kafasından geçenleri seneler sonra yazdıklarından çıkarmak zor değil. Devrin meşhur filoloğu Hançerlizâde'nin yalısının önünden geçerken gencin vaziyeti, o anda penceresi önünde *Divân-ı Sâib*'i mütâlâa ile meşgul olan âlimin dikkatini çekmiş. Rivâyet odur ki “Hançerli Beğ, bu genç Mollanın hâl ve şeklinde müşâhede eylediği etvâr-ı zarifâneden istidlâlen: ‘Efendi! Bu divândaki şu beyitden böyle anlıyorum. Acaba istihrâcım muvâfık mıdır?’ diye suâl etmiş. Bu suâl üzerine dalmış olduğu istiğrâktan çıkan genç o beyiti tekrar etmesini sâilden taleple, tekrardan sonra istihrâcın muvâfık olduğunu beyân etmesiyle meşhur âlim, Mollanın ilim ve irfanını takdir edip, onu sahilhânesine davet etmiştir. Farklı kaynaklarda küçük değişikliklerle anlatılan bu tesâdüf, gencin intiharına mâni olmuş. Hikâyenin bundan sonraki kısmı ise Osmanlı toplumsal ve siyasal hayatının olağan seyrine uygun ilerleyecektir: Kâbiliyetli genci himâyesine alan devletlü zât, onu kendisinden “hediyeye” isteyen devrin siyaset ve devlet adamlarından birisine, Hâlet Efendi'ye takdim edip ona müntesip kılacaktır.¹ Kuruçeşme sahilindeki tesadüf, gencin hayatındaki ilk kırılma noktası olmuştur.

1821 senesinde Yunan isyanının patladığı günlerde Dersaadet'in siyasî mahfillerinin gündemini, isyan ile doğrudan bağlantısı olduğu iddia edilen Hâlet Efendi'nin istikbali oluşturuyordu. Sultan Mahmud, Hâlet'in sürgüne gönderilmesini ve ardından *siyâset* edilmesini buyurdu; İstanbul'daki “Hâlet hizbi” de dev-

1 Keçecizâde Reşad Fuad, “Keçecizâde İzzet Monla”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuâsı*, 41 (1335), s.286

let mevkilerinden bir bir uzaklaştırıldı. Hâlet Efendi'nin müntesiplerinden bahsi geçen Molla Efendiye ilk başta ilişilmedi, fakat “ağzını tutamayıp Hâlet taraftarlığı” yaptığı duyulunca, 27 Şubat 1823'te azledilip Keşan'a sürgüne gönderildi.² Keşan'da sürgününde Hâlet Efendi'nin can düşmanı olarak gösterilen Gâlib Paşa sadrıâzâmlığa getirildi. Bu yüzden başlangıçta affını isteyemeyen Molla, bir süre geçtikten sonra edebiyattaki kâbiliyetini siyasetin hizmetine takdim edip, Sadrıâzâma kasîdeler ithâf etti ve affedildi. Hayatındaki ikinci kırılma noktası da işte bu Keşan sürgünü oldu.

1828 senesinin Ekim ayı ortalarında Rusya ile harbin başladığı günlerde Sultan Mahmud, İstanbul'da iki memurunun *siyâset* edilmesine dâir bir hatt-ı hümayun kaleme aldı. Bu iki kişiden birisi ilmiye ve diğeri maliye bürokrasisindendi. Kendilerine ithâm edilen suç kısaca; “ehl-i İslâm beynine tefrikâ düşürmek”, yani bölücülüktü. “Ma'hûd ... ile refikinin mütecâsir oldukları madde az şey değildir ve bayağı ihlâl-i âlemi mücib ve ehl-i İslâm beynine tefrika düşürmekden ma'âdâ idâmı dinimize bundan büyük hizmet olmayacağı zâhirdir” ifâdesiyle hattına başlayan Sultan, devamında “...mücerred Efendi dâilerimizin hatırına riâyeten idâmlarından sarf-ı nazâr eyledim.” diyerek Şeyhülislâmın, ilmiyeden olanların siyâset edilemeyeği yönünde bir itirazla araya girip Sultandan suçluların affedilmesini rica etmesiyle mahkum ve refiki idamdan kurtuldu, Kıbrıs'a nefyedildi. Sultan bunu da tasvîp etmiyordu; “...ancak bunun ilerüsü bâzı mütâlaâya mebnî Kıbrıs'a gitmesini tecvîz etmiyorum. Sinop ve Sivas ve Amasya şöyle bir mahallerden birine menfâsı tahvîl olunması mülhaza-yı âtiyeye göre münâsib görünüyor. Sen yine efendi dâimiz ile söyleşüp bu mahallerden birine sa'y olur yâhûd kendüleri bir münâsib mahâl bulup da orasını tensîb iderler ve'l-hâsıl kangı mahâl münâsib görülür ise o mahalle gönderilsün meğer gitdiği mahalde gerek merkûm ve gerek refiki lişânlarını tutmayup haklarında bir şey işidir isem işte ol vakt derhâl icrâsını iderim” diye ikaz ve tehdit etmekten de geri durmadı.³ Ehl-i İslâm arasına tefrika sokan bu iki kişinin menfâsı Sivas olarak belirlendi. Böylelikle Bahçekapısı'nda başlayan intihar yolu, yaklaşık 30 sene sonra Sivas Kalesi'nde sürgünde ölümle sona erecektir. Bu da Molla'nın hayatının kırılma noktası oldu.

2 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, II (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), s.725. Keşan o dönemde sürgün yeri idi. İzzet Molla Keşan'a giderken Hekimbaşı Behcet ve Abdülhak Molla, Keşan'dan sürgünden dönüyorlardı. Gidenle gelenler arasındaki fark şuydu ki onlar Hâlet Efendi'nin hayatında, İzzet Molla ise vefâtında “şerrine uğrayanlardandı.” Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhebeleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339), s.40.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn, (HAT), 25057.

Bu makalede, bir Osmanlı mollasının siyasî fikirleri, dönemle ilgili yapılan güncel çalışmalar, ortaya konulan yeni görüşler ışığında tahlil edilecektir. İzzet Molla üzerine daha önce ortaya konulan neşriyatın önemli kısmı, meseleye siyasî fikir tarihinden ziyade edebî kimliği açısından yaklaşma ihtiyacı hissetmiştir. Konuyu fikir tarihi açısından ele alanlar ise ya daha ziyade tasvirî bir usûlü tercih etmişler yahut da onun siyasî fikriyatını müstakilen ele almak yerine, II.Mahmud dönemi reformlarının genel tablosunu çizmek için seçilen bir vasıttan ibaret görmüşlerdir. Keçecizâde İzzet'in siyasî fikirlerini değerlendirme amacını taşıyan bu çalışma, Nizâm-ı Cedîd'den Tanzimât'a uzanan yaklaşık çeyrek asırlık zaman diliminde Osmanlı entelektüellerinin ajandasını teşkil eden kimi siyasî problemlere de bu vesile ile temas etmeye çalışacaktır.

İntihardan Sürgüne İzzet Molla'nın Hayatından Bazı Kesitler⁴

İzzet Efendi, İstanbul'un Samatya mahallesinde mütemekkin, zamanın kadıaskerilerinden Keçecizâde Sâlih Efendi'nin, H.1200/ M.1785 senesinde dünyaya gelen oğludur. Hayatının müteâkip senelerinde *Devhâtü'l-Mehmâmîd fi Tercemet'il Vâlid* ismiyle bir eser kaleme alacak olan İzzet Efendi, bu eserde babasının hayatı yanında kendi hayatını da anlatacaktır.⁵

Keçeci lâkâbı, Konya'da Toprak Sokak Câmîi imamı olmasının yanında keçecilikle iştigâl eden dedesinin babası Süleyman Efendi'den mütevâristir. Süleyman Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi (1688-1767) genç yaşta İstanbul'a gelir. O devrin meşhûr imamlarından Pîrizâde Sâhib Efendi'ye intisâp eden Mustafa Efendi, Pîrizâde'nin oğluna hususî ders vermeye başlamıştı. Yine Sâhib

4 İzzet Molla'nın hayat hikâyesinin ana hatlarına takip etmemize kâfi bir neşriyat mevcuttur. Torunlarından Keçecizâde Reşad Fuad'ın ve ayrıca Mahmud Kemal İnal ile Abdurrahman Şeref'in bahsi geçen eserleri yanında şu eserlere bakılabilir: E.J.W. Gibb, *A History Of Ottoman Poetry*, IV, (London: Luzac, 1905),s.304-322; İsmail Hakki Uzunçarşılı, "Keçeci Zade İzzet Molla", *Târih Dünyası*, III (23), 1951, ss.1003-1005; Fevziye Abdullah (Tansel), "Keçecizâde İzzet Molla", *Fuad Köprülü'ye Armağan*, (İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953), ss.131-152; İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Molla Efendi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989); Naci Okçu, "İzzet Molla, Keçecizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 2000, XXI-II, ss.561-563; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001), ss. 88-93; Tamer Erdoğan, "Keçecizâde İzzet Molla ve Lâyihası", *Virgöl*, 32 (2000), ss.28-30

5 Babasının hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keçecizâde İzzet Molla, "Devhâtü'l-mehmâmîd fi Tercemeti'l-Vâlid", *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 37 (1332), ss.23-42; Atilla Batur, "Bir Osmanlı Bürokrat Ailesi: Keçecizâdelerden Salih Efendi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29 (2006), ss.71-80.

Efendi'nin tavassutuyla Davud Paşa imamının kızı ile gerçekleşen izdivâcından bir oğlu dünyaya gelmişti. Mustafa Efendi'nin oğlu Salih Efendi de, dönemin teâ Müllerine uygun olarak babası gibi ilmiye bürokrasisine dâhil olup, H.1170 /M.1756'da müderris atanmıştı; nasıl ki erken dönem ilmiyesi tek tek fertlere ait bir müesseseyse, XVIII. yüzyıl ilmiyesi de büyük ölçüde ulemâ ailelerine mahsus bir kariyer müessesesiydi. Bir başka deyişle ilmiye, "ulemâ aristokrasisi" denilebilecek muayyen ailelere mahsus hâle gelmişti.⁶ Lâkin Keçecilerin *köken* itibâriyle esnaf ve zanaatkâr bir aileden gelmesi, XVIII. yüzyıl ilmiye bürokrasisi için istisnâî bir durumdur. Salih Efendi, H.1200/M.1785'de Selanik Mevleviyeti pâyesini elde etti. Selanik'te yabancı konsoloslarla anlaşmazlığa düştüğünden kısa bir süre sonra azledilip İstanbul'a döndü. İzzet, babasının hayatının bu karmaşık günlerinde dünyaya gelir. Salih Efendi H.1204/M. 1789'da Şeyhülislâm Hamidizâde Efendi'nin tavassutuyla "Hububât Nâzırı" olmuş, ardından Bursa rütbesi ve Mekke pâyesi almıştır. Salih Efendi'nin Tatarcıkzâde Abdullah Molla, Çelebizâde Âsım, Şerif Efendi gibi XVIII. yüzyılın meşhûr âlimleriyle bu dönemde ünsiyet kurduğu bilinir ve bu bağlar, onun ilmiye bürokrasisinde bir süre daha tutunmasını sağlar. İstanbul pâyesiyle ordu kadılığı yapan Salih Efendi'nin, sadrîâzâmla anlaşamadığından Konya'ya sürgün hükmü verilmiş, fakat cezasını Bursa'da geçirmesi kabul edilmiştir.⁷ İstanbul'a döndükten sonra, siyasî gelişmelere karşı eleştirel tutumuna irtikâb suçlamalarının da ilâvesiyle 1793 senesinde rütbesi tenzil edilip ikinci defa sürgüne gönderilir; sürgün yeri bu defa Gelibolu olur.⁸ Lâkin kısa bir süre sonra İstanbul'a dönüp, 1799'da vefat edinceye kadar tekrar rütbelerini elde ettiği görülür.

Babası hayattayken ilmiye bürokrasisine giren İzzet'in, o vefat ettikten sonra sefalet dolu günler geçirdiğinden ve Osmanlı bürokrasisini kuşatan himaye iliş-

6 Ulemâ aristokrasisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Madeline C. Zilfi, Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXVI, 3 (1983), pp. 318-364. XVIII. yüzyılda ilmiyenin üst kademeleri bilhassa İstanbul kökenli ulemâ ailelerinin elindeydi; daha alt kademelere de bir meslek teşânüdü egemendi. Zilfi, Anadolu Kadıaskeri Keçecizâde Sâlih Efendi'nin 18. Asır ulemâ silsilesinde bir istisnâ teşkil *edebileceğine* vurgu yapar; köken olarak bir tâcirin oğlu olabileceğini belirtir. Zilfi, *The Ottoman Ulema 1703-1839 and the Route to Great Mollaship* (Ph.D. Thesis), Chicago University, 1976, s. 159 vd. Aile kökeni itibâriyle öyledir, ancak babasının ilmiye ile bağlantısı olduğu bellidir.

7 Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, V (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), s. 81; Batur, "Bir Osmanlı Bürokrat Ailesi," ss.73-76.

8 Gelibolu'ya nefy edilmesi hakkındaki hatt-ı hümayûn için bkz. Batur, "Bir Osmanlı Bürokrat Ailesi," s.76-77.

kileri vasıtasıyla Hâlet Efendi'ye intisâp edip hayata tutunabildiğinden yukarıda bahsedilmişti. III.Selim'in tahtan indirilmesi ve öldürülmesinden, II.Mahmud'un tahta çıkışına kadar İstanbul'da yaşanan çalkantılar sırasında Nizâm-ı Cedid ricâlinin hemen hemen hepsi tasfiye edilmiş, İstanbul'un siyasî ikliminde derin sarsıntılar meydana gelmiştir. Hem yönetimde ehliyetli kişilerin tasfiye edilmesinin yarattığı kadro açığı hem de siyasî rüzgârların tersine esmesinin yarattığı kaos ortamı, Hâlet Efendi'nin İstanbul'un siyaset sahnesinde yükselmesine fırsat vermiştir. Hâlet Efendi'nin nüfuzu arttıkça, Keçecizâde İzzet Molla da ilmiye bürokrasisinde yükselir. Artık İzzet Molla, Hâlet Efendi partisine mensup bir âlim, hâmisine kasîdeler inşâ eden bir şâir olarak Osmanlı entelektüel hayatına dâhil olmuştur. İzzet Molla, Hâlet Efendi ve üst düzey idarecilere takdim ettiği kasîdeler ve düşürdüğü tarihlerle, Osmanlı bürokrasisinde alışıldığı üzere edebî tecrübesinden politik yükselişte istifade etmeyi bilmiştir. Bu intisâp, her ikisinin de aynı tarikata, Mevlevîliğe mensup olmasıyla taçlanır. Keçecizâde İzzet Molla'nın Mevlevîliğe intisâbının tabii politik gerekçesi de olmalıdır; yüzyıllardır "seçkin" bir tasavvuf kültürü olduğundan Osmanlı dünyasında bilhassa yönetici muhite hitap eden Mevlevî tarikatı, bu dönemde de devlet maslahatının sadık bir destekçisi olarak Nizâm-ı Cedîd'e desteğini esirgemez.⁹ Keçecizâde, hem ilmiye târikinin mensubu, hem de Mevlevî tekkesinin müdâvimidir. Daha sonra, III. Selim döneminin ıslahatçı kanadının entelektüel destekçilerinden Mevlevî Şeyh Gâlib'in *Hüsn-i Aşk*'na nazîre olarak kaleme alacağı *Gülşen-i Aşk*'ta Mevlevîliğin temelindeki aşk felsefesini kendi mürekkebinden işleyecektir.¹⁰

İzzet, Hâlet Efendi vâsıtasıyla Şeyhülislâm Sâlihizâde Es'ad Efendi'nin himayesine mazhar olup, Bursa Müfettişliğine tayin edildi. Daha sonra rikâb kethüdâlığı görevinin ardından, H.10 Muharrem 1237/ M.17 Ekim 1821'de, hâmisi Hâlet Efendi'nin tavassutuyla Galata Kadılığı'na getirildi.¹¹ Fakat kısa süre sonra Hâlet Efendi'nin ve partisinin siyaseten tasfiyesiyle İzzet Molla'nın da 27 Şubat 1823'de azledilip Keşan'a sürgüne gönderildiği yukarıda belirtilmişti. Sultan Mahmud'un İlmiye-Kalemiye ittifâkına yönelerek Yeniçerilere karşı bir koalisyon oluşturmanın yollarını aramaya başladığı dönemde, edebiyatın hâmî-mahmî ilişkilerinde oyna-

9 İzzet Molla'nın gençliğine tesadüf eden senelerde İstanbul'un sosyo-politik ve entelektüel hayatında Mevlevîlik ile Nakşibendî-Müceddidîliğin özellikle Hâlidîlik kolunun nüfûz sahibi olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Mevlevîliğin siyasî fonksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. George W. Gawrych "Şeyh Galib and Selim III: Mevlism and the Nizâm-ı Cedid," *International Journal of Turkish Studies*, IV, 1, (1987), ss.91-114.

10 Okçu, "Keçecizâde İzzet Molla,"s. 561.

11 Bazı kaynaklarda 1820'de Galata Kadısı olduğu kayıtlıdır. İnal, s.725.

diği rolü de kullanmak suretiyle 16 Şubat 1824'de İstanbul'a döndü.¹² Dönüşünden sonra Molla, Sultan Mahmud'un yakın çevresine dâhil olmuş, 1825'de Mekke pâyesi, 1826'da İstanbul pâyesi elde etmiştir. 1827'de ise Haremeyn Müfettişliğine getirilerek, ilmiyede seçkin bir mevki makama ulaşmıştır.

Buraya kadar siyasî yükselişine yer verdiğimiz Keçecizâde İzzet Molla, 1825 senesinde, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunlarından İsmail Mekki Bey'in kızı Hibetullah Hanım'la evlendi. Bu evlilikten bir de çocuğu dünyaya geldi adını Fuâd koydu; bu çocuğun Tanzimât döneminde bürokratik iktidarın üç isminden meşhûr Fuâd Paşa olacağı da yeri gelmişken belirtilmelidir.

Arafta Bir Osmanlı Entelektüeli: Nizâm-ı Cedîd ile Tanzimât Arasında Islah-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyihâ

Osmanlı'nın "Aydınlanma" ile temasını değerlendirme teşebbüsü, XVIII. yüzyılın başından 1860'lara kadar devam eden bir süreci takip etmeye çalışmak demektir. Yüzyıllık tesirlerle şekillenen reform süreci, Tanzimât'ın bir "kopuş"a işaret etmekten ziyade bir *aşamaya* tekâbül ettiğini gösterecek niteliktedir; Tanzimât, kendisinden önceki yüzyıllık birikimi bünyesine katarak onu *aşan* bir zihnî faaliyetçiliğin zirvesi olacaktır. Fransız Devrimi'nin ise Osmanlı seçkinleri üzerindeki doğrudan tesiri, Avrupadaki gibi ideolojik bir çöşkunün gayrimüslim milletleri harekete geçirmesi tehlikesine yönelik tedbirler ve Avrupa devletleri ile olan diplomatik ilişkiler ölçөгинdeydi.¹³

Askerî reformun bütüncül bir perspektiften sosyo-politik ve sosyo-ekonomik faktörlerle bir arada düşünüldüğü bir proje hâline gelen Nizâm-ı Cedîd (1792-1807),¹⁴ Osmanlı siyaset düşüncesinin kavramlarının yeni bir ontolojik gerçeklikten hareketle tanımlanması için reformatör elite bazı fırsatlar verdi. Osmanlı idaresinde ıslahâta dâir bu fikir üretme, nakletme ve kavramsallaştırma gayretleri yaklaşık kırk sene sonra, Tanzimât Fermanı'nın söyleminde ve iddiasında karşılığını bulacaktı. Nizâm-ı Cedîd hareketinin Osmanlı siyasî hayatında açtığı yol, II.Mahmud döneminin siyaset sahnesinde tezâhür edecek ve Yeniçeriliğin ilgasından sonraki dönem, tanzimata tâbî tutulan askerî ve sivil bürokraside yapısal dönüşümlere sahne olacaktır. Tanzimât'ın aydın bürokrat kuşağının bu sahnenin

12 Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, nşr. Ziya Yılmaz, (İstanbul: OSAV yayınları, 2000), s.284.

13 Şerif Mardin, "The Influence of the French Revolution on the Otoman Empire", *International Social Science Journal*, 41 (1989) s.17.

14 Nizâm-ı Cedîd'in tarihî bağlamda kavramsal bir tahlili için bkz. Fatih Yeşil, "Nizâm-ı Cedîd", *III.Selim, İki Asrın Dönemecinde İstanbul* (İstanbul: 2010), ss.103-121.

perde arkasında yetiştiği savı Osmanlı tarih yazıcılığında artık kabul edilmektedir. Yunan isyanının ardından girilen diplomatik ve siyasî bunalımın gerektirdiği âcil hâl söylemi ve örfî idare,¹⁵ ıslahâtlar konusunda maslahât-ı devlete istinâden yapısal bir dönüşüm projesini beraberinde getiriyordu.

Bu dönemde ıslahât projlerinin tasarlanmasında, tatbikinde ve bilhassa ideolojik meşrûiyetinin temininde ulemânın icrâ ettiği fonksiyon, daha önce çeşitli çalışmalarda ifade edilmişti.¹⁶ Hatta pozitivist ve modernist tarih yazıcılığının ulemâyı gerici bir faktör şeklinde kategorikleştirmesine dayanan bakış açısının revizyonu maksadıyla ulemânın reformist yönüne gereksiz durumlarda dahi oldukça koyu tonlarda vurgu yapıldığı görülebilir. Mâmâfih Yeniçeriliğin ilgâsı sürecinde ulemâdan gelen destek, günümüz araştırmacılarının dikkat çektikleri noktaların başında gelir. Ulemânın yanında İstanbul'un seçkin çevreleriyle bağlantısı olan ve şehirlerde örgütlenen Nakşibendî-Müceddîdilik ve Mevlevilik gibi "ortodoks" tarikatların da bürokratik reform hareketindeki hisseleri, yapılan çalışmaların ışığında artık bilinmektedir.¹⁷ Ulemâ ve kimi tarikat çevrelerinin ıslahâtlardaki aktif desteğini bilinçli yahut bilinçsizce gözden kaçırmak, müesses dinî fikriyat ile ıslahât arasındaki münasebetin yanlış yorumlanmasına yol açar. Ulemânın desteğini sağlamak, bunu yapamadığı durumlarda ise en azından potansiyel muhâlefetini bertaraf etmek maksadıyla Sultanın bazı tedbirler aldığı; câmî, vakıf ve tekkelerin inşâsına ve taminine ehemmiyet veren bir din politikası izlediği, Cuma namazlarına iştirâke dikkat ettiği, neşrettiği fermanlarla tebaasına

15 II.Mahmud saltanatının bilhassa 1821 sonrasını bu paradigma üzerinden yeniden değerlendiren bir çalışma olması münâsebetiyle bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), ss.17-30.

16 Bunlar arasında mesela bkz. Avigdor Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II," *Asian and African Studies*, VII (1971), ss. 13-39; Seyfettin Erşahin, "Westernization, Mahmud II and the Islamic Virtue Tradition," *American Journal of Islamic Social Sciences*, 23/2 (Spring 2006), ss.37-38. Burada resmî ulemânın ve gayriresmî ulemânın iktidar ile olan ilişkilerindeki farklılıklara da vurgu yapılır. Resmî ulemâ genelde hükûmetin icraâtını meşrûlaştırıp ayrıca halka mâl ederken (popularize), gayri resmî ulemânın iktisadî bağımsızlığından dolayı iktidârî tenkide daha açık olduğuna dikkat çekilir.

17 Nakşibendî-Müceddîdiliğin reformlara ideolojik katkıları ve özellikle emperyal Rusya karşısındaki anti-kolonyalist duruşlarıyla ilgili olarak bkz. Mardin, "Türk Tarihinde Nakşibendi Tarikatı", *Çağdaş Türkiyede İslâm, Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, ed. Richard Tapper, çev.Özden Arıkan, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1991), s.82-85; Özellikle Hâlidîye kolunun iktidar oyunlarında siyasî rolleri ve yükselişleriyle ilgili olarak bkz. Butrus Abu-Manneh, "Salafîyya and the Rise of the Khalidîyya in Baghdad in the Early Nineteenth Century," *Die Welt des Islams*, XLIII, 3 (2003), pp.349-372.

da bu yönde telkinlerde bulunduğu, İslâmî ilköğretimi bütün çocuklar için zorunlu kıldığı ve yoksul ulemâyı bürokraside imam kadrolarında istihdâm ettiği ve maaşlarını da arttırdığı; diğer yandan bu dönemde ilmiyede ve sivil bürokrasideki önde gelen kadroların son derece bilinçli bir tayin politikasıyla ıslahât taraftarlarıyla doldurduğu ve *fezâil* edebiyatını teşvik ettiği, böylece İslam'ı siyasî bir araç olarak kullanmaya hizmet eden bir propaganda kampanyasının yürütülmesi sûretiyle bu yönde bir kamuoyu yaratmak istediği bilinmektedir. Zirâ Türkçe basınının olmadığı bu dönemde ulemâ, kamuoyunun teşekkülünde en önemli güçtü.¹⁸ Bunlara ilâveten bürokratik operasyonun bir “kadrolaşma” faaliyetiyle hayata geçirildiği de bilinmektedir.¹⁹ Yeniçeriliğin ilgisiyle yaşanan Bektâşî tâkibâtı ve tekkelerinin saraya destek veren ulemâ ve kimi tarikatlara dağıtılması, bu desteğin maddî ve manevî karşılığı olarak da yorumlanabilir.²⁰ 1826'dan sonra ise ulemânın ıslahâtlara iştirâki veya onları tasdikine duyulan ihtiyaç ve dolayısıyla ulemâyâ siyasî bağımlılık azaldıkça, bu kurumun başta askerî birlikler olmak üzere yeni teşekkül eden müesseselerdeki fonksiyonel nüfuzu da azalmaya yüz tutacaktır. Şüphesiz bu daha önce de ifade edildiği üzere merkezî bir bürokrasi ve seküler bir hukuk ve eğitim sistemine yönelik atılan adımların etkisiyle hızlanan bir süreçtir.²¹ Kısaca II. Mahmud döneminde ulemânın devlet bürokrasisindeki

18 Seyfettin Erşahin, “The Ottoman Ulama and the Reforms of Mahmud II,” *Hamdard Islamicus*, XXII, 2 (1999), s.25.

19 Ulemânın desteğini sağlamak için atılan adımlar için bkz. Erşahin, “Westernization, Mahmud II,” s. 41-42. Yazar ayrıca bu tür uygulamaların Batılılaşma ve sekülerleşme yoluna girmiş İslâm memleketlerinde müşterek olduğuna işaret eder. Erşahin'in çalışması, II.Mahmud döneminde Sultana itaati emreden dinî literatürün derlenmesi ve neşredilmesi hususunda oldukça önemli veriler sağlamaktadır. Ayrıca Sultan Mahmud'un reformist icraatının kendi şahsiyle bütünleşmek suretiyle nasıl bir İslamî retorikle taktis edildiğini tahlil eder. Bu yolda Şeyhülislâm Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi'nin Sultan II. Mahmud ve reformlarına itaati öngören *Hülâsâtül-Beyân fi' İtaâti's-Sultân* adlı risâlesini, kavram tarihi açısından inceler. Sultan Mahmud'un Keçecizâde İzzet Molla'nın siyasetine karşı çıkan Şeyhülislâm'ın yüksek hatırını hattı hümâyûnunda zikretmesi de tabii ki unutulmamalıdır. Kezâ şeyhülislâm, Mahmud'un “Batılılaşma” icraatının tasdik makamı hâline gelir.

20 1826 sonrasında, bilhassa taşradaki Bektâşî tekkelerinin Nakşîbedî tekkelerine tahvilini de bu perspektiften değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte Yeniçeriliğin ilgâsında önemli bir rolü olan Hâlidilik'in, 1828'den itibaren yasaklanacak olmasına rağmen, bürokrasideki etkisinin tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Hamid Algar, “Political Aspects of Naqshibandî History”, *Naqshbandis*, ed. M. Gaborieau – A. Popoviç – T. Zarcone, (İstanbul-Paris: Isis, 1990), s.140.

21 Bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme olması münâsebetiyle bkz. Levy, “The Ottoman Ulema and the Military Reforms,” s.23 vd.; Erşahin, “Westernization, Mahmud II,” s.38.

siyasî ağırlığı 1826'ya kadar artmış, 1826'dan sonra tadrîcen azalmaya başlamıştır; bir daha eski nüfûzunu kazanamayacaktır. Keçecizâde İzzet Molla, işte ulemânın devlet içerisindeki dengelerde, ıslahâtların tasarlanması, tasdikî ve icrâsında belli bir ağırlık merkezi teşkil ettiği kırılma senelerinde, bu kurumun reformist kanadının eleştirel bir mensubu olarak dikkat çeker.

Bâbîâli, 1828 yılında Osmanlı ülkesindeki kazaların altı ayda bir defa taşradan merkeze gelen tevzîât defterlerinin tetkikine uygun birisini tayin edilmesi için Meşihât ile görüşerek Haremeyn Müfettişi İzzet Molla'nın atanmasına karar vermiştir.²² İzzet Molla'ya böyle bir görevin verilmesini Şeyhülislâm'ın tavsiye ettiği, bu atamaya dâir belgeden anlaşılmaktadır. Sultan Mahmud, İzzet Molla'yı H. 4 Şaban 1243/ M. 20 Şubat 1828 tarihinde kazalardan elde edilen gelir ve giderlerini tahkik etmesi için görevlendirmişti.²³ Padişah buna dair hatt-ı hümayûnunda, "İzzet Molla'nın dirâyet ve cerbezesi olduğundan böyle bir husûsa dikkat ve ihtimâm etmesini" ümit ettiğini dile getirmekteydi.

Bu görevi icrâ ederken İzzet Molla, imparatorluk bürokrasisinin ahvâline ve yeniden yapılandırılmasına dâir gözlemlerini ve tavsiyelerini içeren bir lâyiha kaleme aldı.²⁴ *Islâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle* olarak bilinen bu lâyiha, Nizâm-ı

22 Her eyâlet halkına senede iki defa olmak üzere vergi tevzî edilirdi. Bu vergi vali, mütesellim ve voyvodaların masraflarıyla, resmî binâların inşâ ve tâmirleri, su yollarının yapılması ve benzer mahallî işlere sarfedilirdi. Bu vergileri içeren defterler, İstanbul'a gönderilerek bir sene evvelki defterlerle mukâbele ve mukâyese edilir, hesabı tutulurdu. Sultan Mahmud, bu defterlerin tetkiki hususunda Bâbîâli'den tayin olunan memurlara güvenmediğinden, özellikle ulemâdan görevliler belirler ve tayin ederdi. Uzunçarşılı, "Keçeci Zade İzzet Molla," s.1003.

23 Osmanlı arşivindeki H.1236/1821'e tahminen tarihlendirilen bir belge, İzzet Molla'nın bu göreve tayinine ilişkindir. BOA. HAT. 22680. Ya İzzet Molla bu göreve birden fazla defa tayin edilmiştir ya da tahmini tarihlendirme yanlıştır. Birincisinin pek muhtemel olmadığı hemen belirtilmelidir. Yukarıda verilen tarih Lûtfî'nin *Tarih*'inden alınmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, haz.: Ahmet Hazerfen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s.196-197.

24 Lâyihanın bir yazma nüshası Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir; *Lâyiha*, Y556. Lâyihanın mukâyeseli nüshalarının transkripsiyonu yapılmıştır. Lütfi Doğan, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Islâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kitiği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000. Keçecizâde İzzet Molla'nın siyasî düşünceleri üzerine tasvirî bir tez hazırlayan Elif Su Akdemir, Doğan'ın çalışmasını görmemiştir ve risâle/lâyihanın "şimdiye kadar hiçbir yerde yayınlanmadığını" belirtmektedir. *Siyaset Sahnesinde Bir Osmanlı Şairi: Keçecizâde İzzet Molla'nın Siyasî Düşünceleri* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003: 22. Lâyihadaki fikirlerin ıslahât konteksi içerisinde değerlendirmesi için bkz. Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve

Cedîd'den Tanzimat'a uzanan süreçte, siyasî söylemin temel kavramları üzerine fikir yürütmemizi sağlayabilecek niteliktedir; dolayısıyla bürokratik ıslahâtın hangi fikrî iklimde hayata geçirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Genel olarak bakıldığında İzzet Molla'nın "usûl-i efrenciyye bizim usûlumuz muğâyirdir dememek icâb ettiği" ve buradan hareketle, "efrenc kitaplarının tercüme ile şer'e muvâfık olanların icrâsı", "onların şer'e dokunmaz nizâmlarını maslahatımıza uydurmalıyız" gibi devletin yenilenmesine dâir genel bazı teklifleri vardı.²⁵

Osmanlı kurumlarının yeniden yapılanması meselesinde XIX. yüzyıl Osmanlı bürokratları, daha erken dönemlerin "seküler" kanunlarına sıklıkla gönderme yapmaktaydılar. Bu noktada *nizâm*, üzerinde durulan başlıca mefhum olarak dikkat çekmekteydi. *Nizâm*, klasik Osmanlı siyasî diline yabancı bir kavram değildir; bilâkis, siyaset literatüründe *nizâm* kavramına sıklıkla tesadüf edilebileceğinden onu siyasal söylemin merkezî kavramlarından birisi olarak da görmek mümkündür. Klasik dönemde *nizâm*, kısaca ifade edilecek olursa *status quonun* devamı olarak anlaşılmaktaydı; mevcut yapıda meydana gelebilecek herhangi bir değişiklik, *nizâmın* bozulması anlamında *ihtilâl* olarak yorumlanmaktaydı. O halde nasihatnâme literatüründe ideal olarak tarif edilen *nizâm* ile *adâlet* arasında yakın bir râbıta olduğu düşünölmekteydi. Artık Türk tarih yazıcılığında aydınlanma devri hükümdarları arasına dâhil edilen III. Selim²⁶ döneminden sonra *nizâmın* yeniden yorumlanma ihtiyacı hâsil oldu. *Nizâm-ı cedîd* tamlaması dahi kavramın başlı başına yeni bir yorumuydu; o zamana kadar *nizâm*, değişikliğe değil statükoya, hatta kadime işaret etmekteydi. III. Selim döneminde yorumlandığı şekliyle *nizâm*; yeni olanı dışlayıcı değil aksine devlet ve topluma dâir yeni olan her şeyi muhtevî şekliyle, dönemin siyasî dilinde anahtar bir mefhum olarak efkâr-ı umûmiyeye mâl oldu.

Tanzimat," *Tanzimat 1*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), ss.169-172; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri," *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 8 (1999), s.58-59. Keçecizâde İzzet Molla'nın, bilinen iki lâyhası vardır.

25 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a," s.59.

26 Beydilli'nin tarifi özlüdür: "...III. Selim, Avrupa'da yaşanan Aydınlanma döneminin bir ferdidir... ve muhakkak ki 'yenilenme ve yeniden yapılanma' (nizâm-ı cedîd) III. Selim'le özdeşleşen bir kavram olmuştur. Yenilenme zarureti kendinden önceki dönemlerde de açık bir şekilde hissedilip ortaya atılmış olmakla birlikte, bunun Osmanlı modernleşmesini başlatacak boyutlarda ele alınışının Selim'in şahsıyla yakından ilgili olduğuna şüphe yoktur..." Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi*", ed. Seyfi Kenan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), s.27.

Risâlede *Nizâm-ı cedîd*'in "nizâm-ı müstahsene" biçiminde nitelendirilmesi ve İslâm'a aykırı bir yönünün olmadığı vurgulanması da bununla ilgilidir. Nizâm-ı cedîd'e karşı olmak, *ocaklı* olmakla bir tutulmakta, hâliyle sapkınlık olarak suçlanmaktadır.²⁷ *Ocaklı* bir bakıma *iç düşmandı*.²⁸ Dolayısıyla İzzet Molla *yeni düzene*, henüz başlangıçta, *a priori* sahip çıkmaktaydı. Yeni nizâmın meşrûiyeti aslında zaman anlayışında meydana gelen değişime işaret etmekteydi. İzzet Molla, Osmanlı dünyasının içinde bulunduğu bu bunalım döneminde, Mehdî'nin zuhûr edeceğine dâir halk arasındaki beklentinin ve islahâta muhalif kesimlerin bu konuda yaydıkları dedikodunun, reformlara bir engel teşkil etmemesi gerektiğini vurgulamaktaydı.

Gelelim zuhûr-ı Mehdî yakın iken nizâm-ı âlem olamaz diyen âdemlere şöyle cevâb veririz ki: Mehdî yarın zuhûr idecek olsa biz bundan adâlet ü nasfetle çalışalım ki bizi Mehdî-yi muntazar adl ü dâdde görüp âferin disün... Mehdî zuhûr idecek diyerek tanzîm-i memâlik-i itmemenin ma'nâsı yokdur...²⁹

İzzet Molla'nın bu cümleleri, şimdiye yapılan vurgu ölçüsünde "dünyevî" bir zihniyetin ifadesi şeklinde yorumlanabilir. Nizâm-ı Cedîd'le birlikte Osmanlı reformcularının zihinlerindeki zaman algısında bir kayma meydana geldiğine dâir işaretler, İzzet Molla'nın fikriyatında da görülmektedir. *Mehdî* inancının geçmişe yaptığı vurgunun, yani daha açık bir ifadeyle *tevekküle* başvurularak kavramsallaştırılan eskatolojik zaman algısının yerini, eyleme dönük yani aktivist bir *şimdiye*, "dünyevî" bir zaman yorumuna bıraktığını ileri sürmek, iddialı bir yorum olarak görülmemelidir. Böyle olsa bile, zaman algısında bir kayma meydana geldiğine dair işaretleri görmezden gelmemek gerekir.³⁰ İzzet Molla'nın bu düşünceleri

27 "... Nizâm-ı Cedîd-i müstahsene usûlu inde'l-ukalâ makbûl ü mergub ta'n ü levmi-âlemden aklen vârestedir. Lâkin mukadem iki def'ada nizâm virildikde ibtidâ bida' ve mezâlimden şürû' olunmağla halk taaddiyâtı Nizâm-ı Cedîd'den oldu zann idüp esâs-ı maslahata ta'n-endâz oldular. Yoğise dîn ü imâni olan ocaklı olmayan müslim hâşâ nizâm-ı müstahseneye dahl itmez." Doğan, s.5.

28 II. Mahmud dönemi siyâsî söyleminde ocaklının *iç düşman* olarak işlenişi hakkında bkz. Yıldız, s.31 vd.

29 Lâyihâsına böyle başlayan İzzet Molla, onu Tanrıya şu şekilde bir dua ile bitirmektedir: "mehdî-i muntazır intizârından âlemi halâs..." Doğan, s.9-10, 82.

30 Şerif Mardin de İzzet Molla'nın bu ifadelerini benzer bir şekilde yorumlamıştır. Hatta Mardin bir adım daha öteye giderek bunu, Avrupa tarihinde Ortaçağ'dan modern çağlara geçiş sürecinde siyasal düşüncede meydana gelen değişime benzetmektedir. Mardin, "The Mind of the Turkish Reformer 1700-1900", *Arab Socialism, A Documentary Survey*, ed. Sami A. Hanna – George H. Gardner, (Leiden: Brill, 1969), s.33. Erol Güngör, "Tanzimattan sonradır ki Türk münevveri altın çağı 'bugün' içinde, yani

onun, şimdiki zaman ile geçmiş arasında belirli bir râbıta tesis ettiğini gösterir. Onun entelektüel kimliğinin teşekkülünde Keşan sürgünü, muhakkak önemli bir yere sahiptir. *Mihnet-keşân* da buna örnektir.³¹ Sürgün, bir entelektüele şeylere hem geride bırakılanın hem de şimdi ve burada olanın zâviyesinden bakma imkânı verir. Daha açık bir ifadeyle sürgün, şimdiki zaman ile geçmiş arasında bir bağ oluşturur ve bu, şimdiki durumu tespit etmenin yanında, “nasıl o hâle geldiği” üzerine fikir yürütmeyi mümkün kılar. Sürgünün entelektüel kimlik oluşumuna katkılarından birisi de onun olgulara tanrı vergisi, değiştirilemez, geri çevrilemez daimî, yani kaçınılmaz şeyler olarak değil de insanlar tarafından yapılan bir tarihsel seçimin sonuçları olarak, yine insanlar tarafından yaratılan toplumsal olgular olarak bakmasını teşvik eder.³² Nizâm-ı Cedîd ile oluşan entelektüel iklimle bu dünyevî zaman algısı tedâvüle girmiştir. Dolayısıyla burada hem subjektif hem objektif şartlar bu dünyevî düşün tarzı için olgunlaşmış vaziyettedir. İşte biz burada İzzet Molla'nın şu cümlesine ulaşmış oluruz: “Nizâmdan garaz şimdikinden ehven olup bârî girdikce terakkî itmesün içündür.”³³ İzzet Molla için nizâmdan artık tanzîmâta geçiş söz konusuydu; “tanzîm” fiilnin, lâyiha boyunca en çok kullanılan fiillerin başında geldiği görülür; *tanzîm* artık bir mefhûma dönüşür. Kezâ: “Bu rütbeye gelmiş şey tekrâr evveline rucû' itmek mümkün olmaz...”³⁴ Bu dahi, Şerif Mardin'in ifadesiyle *aktivist* bir yaklaşımın siyaset diline yansımaları olarak görülmelidir. Diğer yandan *terakkî*, teleolojik bir mefhûm olarak Osmanlı siyâsi havzasındaki yerini almaya başlamıştır. *Nizâm* ile *terakkî* arasında kurulan ilişki, yeni *nizâmın* dinamik mâhiyetini yansıtır.³⁵ *Süreç*, zaman kavramına anlam

yaşayan Avrupa devletlerinde görmeye başladı” diyerek, zaman algısındaki kaymayı, Tanzimât döneminde görür. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006), s.62.

31 Mihnet-keşân üzerine ayrıntılı bir çalışma vardır. Ali Emre Özyıldırım, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-keşân'ı ve Tahlihi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

32 Sürgünün, bir entelektüel kimliğin teşekkülündeki rolü üzerine bkz. Edward Said, *Entelektüel*, çev. Tuncay Birkan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), ss.68-72. Said, Vico örneğini verir. Her ne kadar birisi döngüsel diğeri çizgisel tarih felsefesine sahip olsalar da Vico ile İzzet Molla arasında, zaman algılarının ve süreç mefhûmunun dönüşümü üzerine yapılacak bir mukâyese, spekülâtif düzeyde de olsa bazı ilginç yorumlara ulaşmamızı sağlayabilir. Unutmamak gerekir ki Vico, dünyanın “tarihsel bir dünya” olduğunu söylerken, Batı'daki eskatolojik zamandan dünyevî zamana geçişi ifade etmekteydi.

33 Doğan, s.61.

34 Doğan, s.60.

35 Düzen idealindeki değişim aynı zamanda şuurdaki bir değişimdir. Bu değişimin marjinal noktası *düzen olarak tarihtir*. XVII.yüzyıl İngiliz entelektüel dünyasındaki

verilmesinde başlıca ölçülerden birisi olarak dikkat çeker. Toplumsal hayat dahi bir *süreç* kriterine göre tanzîm edilmelidir. “Bu takdîrce Sultan Süleymân Ömer ibn-i Abdül-‘azîz’e ve Ömer ibn-i Abdül-‘azîz dahi hazreti Ömer radiya’llâhü anha taklîd itmediler...” kısaca İzzet Molla’ya göre imparatorluğun siyasal vaziyeti için ölçü alınması gereken zaman, *şimdiki* zamandır.

Tedâbir-i akliyye, yani tamamen aklî ölçülere göre yürütülen politika anlayışı aslında Osmanlı düşünürlerine yabancı değildir. İzzet Molla’da siyasî akıl, yalnızca fertlere mahsus bir meziyet olarak değil, müesseseler ve devlette anlam kazanan, *nizâmla* taçlanan bir değer olarak karşımıza çıkar.³⁶ “Akıl, düzen ister” düstûru, XVII. yüzyıldan beri Avrupa’da modern devlet felsefesinde hâkim anlayıştı. *Tedâbir-i akliyye* yanında önemli bir diğer kavram *maslahat*dir ki bu da, Osmanlıların ıslahât sürecinde gittikçe daha fazla müracaat ettikleri siyasal kavramlardandı.³⁷ Bununla birlikte İzzet Molla’nın *akla* yaptığı vurguyu abartarak onun bütünüyle rasyonel bir entelektüel olduğunu düşünmekte acele etmemek gerekir. Nitekim yeri geldiğinde “umûr-ı dîniyye ve milliyede muktezayât-ı akl ü dehâ geri kalur” diyebilmesi, arafta bir münevverin kimi tereddütlerine işaret eder:

... Su’âl olunursa ki bu eski âleme nizâm virmek i’âde-i ma’dûm kabilinden değil midir? Cevâb virilür ki Nemçe Devleti vükelâsı ma’a-küfr, hem te’yîdât-ı İlâhiyye’den mahcûr iken tedâbir-i akliyye ile iki bin senelik devletlerini idâre eyleyüp tedâfü’ü vü tahaffüzî düşmenleriyle söyleşmedirler. Hattâ iki defa pây-ı

şekliyle bu tartışma için bkz. Stephen L. Collins, *From Divine Cosmos to Sovereign State, An Intellectual History of Consciousness and the Idea of Order in Renaissance England*, (Oxford: Oxford University Press, 1991), ss.165-168.

- 36 Mesela bürokrasideki kargaşayı ve düzensizliği eleştirdiği bir cümle, bu yorumumuzu destekler. “...Firenkler ukalâdandır dirler gelsün bizim paşa kapusunda şu galabalıkda hizmetde olsunda görelim, bizim kadar akli kalursa o zemân akıllıdır dirim...” Doğan, s.21.
- 37 Bu kavramı Erşahin, Şer’iâtın ikincil kaynaklarından birisi olarak izah eder; bu siyasî kavram, Müslüman yargıçların beşeriyetin ihtiyaçları doğrultusunda meşrû bir rey’ üretebilmelerinin önünü açar. Bu kanunî düstûr fetvâlarda; *maslahaten*, *limaslahatin* veyâ *icâb-ı maslahat böyle iktizâ eder* şeklinde ulemâ hutbelerinde görülürdü. Erşahin, “The Ottoman Ulama and the Reforms,” s.26. Yeri gelmişken vurgulanmalıdır ki Alman devlet bilimcisi Carl Schmitt’e göre “siyasal kavramı” dost ve düşman ayrımını esas alır. Ayrıntılı analiz için bkz. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 39-73. İlginçtir ki *maslahat*, Osmanlı’nın dost-düşman ayrımında hayatî bir kavramdır. Yeniçeriliğin ilgâsından, Rus savaşına kadar içte ve dışta düşman tayin edilirken yayınlanan beyannâmelerde bu kavramla sıkça karşılaşmak mümkündür.

tahtları istilâ mertebesine gelmiş iken devletimizin vakt-i hedm ve inhitâtıdır diyerek tedâbiri terk idüp artık böyle oturmadan gayrı çâre yokdur bakalım felek ne yapar dimeyüp yeni zuhûr itmiş sâhib-i kudret bir devlet oldular. Françe Devleti'nin dahi Tolon'da vesâ'ir tersânelerinde donanmaları bi'l-küllüyye yanmış ve ehâlisi fakr ü fâkadan cânlarından usanmış iken Ponabarta himmetleri revnak-yâb olmuş iken Ponabarta izmihlâlinde Memâlik-i Françe düşmenleri askerine ulûfe virerek harâb olup, nihâyetü'lemlr el-ân tahsîl itdikleri kudreti tedâbir-i akliyye ile bulmuşlardır.³⁸

Avrupa hükûmetlerinin “zulmet-i küfr” ile tesis ettikleri *nizâm* böyle müte-kâmil iken “şeref-i nûr-ı îmân ile li-vechi'llâh mübâşeret ideceği *nizâm* serî'e-te'sîr” olacaktır; yani hızlı bir şekilde hayat bulacaktır. İzzet Molla, devletin yenilenme ve yeniden yapılanma sürecinde benimsenecek Avrupa yöntemlerinin Osmanlı usûlüne aykırı olduğunu iddiâ edenlere cevap verirken, Mısır ve Mehmed Ali Paşa örneğini dile getirmektedir.³⁹ Şu hâlde imparatorluğun içinde bulunduğu durum, Avrupa usûlünce yeni bir *nizâm*ın tesisini zorunlu kılmaktadır. Yeni *nizâm*, *üslûb-ı kadîm*den de farklı olmalıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: İzzet Molla'nın siyasî fikirleri üzerine yapılan bir çalışmada, onun *nizâm* anlayışı, yanlış bir şekilde yorumlanmış ve onun bu fikirlerinde “hukuk devleti” anlayışının varlığı ileri sürülmüştür.⁴⁰ Böyle bir yorum, “hukuk devleti” ile “yasa devleti”nin tarihsel bağlamda birbirine karıştırılmasından kaynaklanan bir anakronizmden başka bir şey değildir. İzzet Molla'nın *tedâbir-i akliyye* merkezinde ileri sürdüğü fikirler tamamen “yasa devleti” zâviyesinden değerlendirilmeli ve hiçbir şekilde, modern “hukuk devleti” biçiminde yorumlanmamalıdır. “Yasa devleti” ise Osmanlı'nın “klasik” rejiminin Batı düşünce dünyasında tekâbül ettiği rejim tiplerinden birisidir esasında. Son olarak vurgulanmalıdır ki İzzet Molla için *nizâm*, *total* bir kavramdır:

38 Doğan , s.7.

39 İzzet Molla, “Usûl-i efrenciyye bizim usûlümüze muğâyirdir” diyenlere karşı “Frençe istilâsı ve beyler belâsıyla Mısır-ı nâdirü'l-'asr denilen iklim, vefret-i mekârihle beyâbâne dönmüş idi... Pâdişâhımızın bir mutavassıtü'l-akl ümmî vezîri o eski Mısır'ı yeni dünyâya döndürdü; fakat menâfi'-i Mısriyye'yi Ali Paşa hazâin-i Mısriyye'ye hasr eyleyüp, iktizâ iden âdemlere maslahatına göre vezâ'if ta'yîn itmekle hem irtişâyı ref ve hem yağma-gerânı def eyledi” şeklinde itiraz etmektedir. Doğan, s.8.

40 “...İzzet Molla, bu satırlarda devletin kurtuluşa gitmesi için elzem olan nizamdan bahsederek bu nizamın ne şekilde bina edileceğinin ipuçlarını verir. İzzet Molla'nın üstünde o kadar önemle durduğu akıl, bu nizamın asıl rûknünü teşkil eder. İzzet Molla'nın Batılı devletlerde gördüğü ve ülkesinde olmasını istediği bir diğer şey de ‘hukuk devleti’ normunun belirginleşmesidir. Yani devletin koyduğu kural ve kanunlara uymanın mecburî olmasıdır” Akdemir, s.25.

Hulâsa-i kelâm meh-mâ-emken mâ-yelîki üzre herkese nizâm virilmedikçe şu uslûb-ı kadîm üzre kim çâre mülâhaza ider ise vâhî ve izâ'a-i inâyet olduğu zâhirdir ...Nizâm bir acib şeydir ki yolluca virilür ise üç yüz yılda gücüyle bozulur. Hem li'llâhi'l-hamd ve'l-minne kulluk neferi bozuntusu Türk kadar olamaz mıyız? Anlar şekâveti terk idüp bu nizâma girdikde biz de mevlâ-yı müte'âlden havf idüp... Amma ba'de'n-nizâm olursa müsâmaha olunmayup o zemân siyâset her sınıfa lâyük olur... Cemî'-i nizâmât-ı düvel birbirine tâbî'dir.⁴¹

Modern ordu, yani Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tasarlanan *nizâmın* ideal bir numunesi olarak gösterilir. Devlet ve toplum hayatının tanzîm edilmesinde modern orduya yapılan atıfları, Nizâm-ı Cedîd'in islahât projelerini yansıtan risâle ve lâyhâlarda da görülebilir; buna karşın daha önce bu ölçüde bir berraklıkla dile getirildiği eser sayısı çok fazla değildir.⁴²

İzzet Molla'nın bakış açısından devlet görevlilerinin kesinlikle maaşlı memurlar olmaları gerektiğinde ısrar edilmesi gerekir. Modern bir bürokrasinin teşekülünde bu, mutlaka riâyet edilmesi gereken bir uygulamadır. Devlet görevlileri *mâbiyye*, nakdî maaşlı oldukları takdirde hem devlete bağlılıkları tesis edilmiş olur, hem de halka zulüm etmelerinin önüne geçilmiş olur. Ayrıca aynı mertebede bulunan memurların maaşları eşitlenmelidir; oysa şimdiki durumda, mesela bir kapıcıbaşı Aydın'dan mütesellimlik elde ettiğinde binlerce akça kazanıyor olmasına karşın, mütesellimlik elde edemeyen bir diğeri, bayramlaşmaya gelen mâiyetine verecek bahşiş bulamıyor. İzzet Molla, bu noktada bir parantez açar: "...Ve tesâvî mâddesi ancak inâyât-ı pâdişâhîde gerekdir. Yoğışe halkın eskiden

41 Doğan, s.10, 26, 81.

42 Yeri gelmişken değinilmelidir ki Nizâm-ı Cedîd reform literatürünün ilk büyük örneği, Ebubekir Râtib Efendi'nin *Büyük Lâyihâ'sı*dır. İzzet Molla'nın lâyhâsı, Râtib Efendi'ninkine gerek söylem ve gerekse de muhtevâ bakımından yer yer benzemektedir. Özellikle kavramsal hareket noktası itibarıyla benzemekle birlikte, İzzet Molla'nın bilinen bir Avrupa tecrübesi olmadığından, Râtib Efendi kadar Avrupa devlet ve sosyal nizâmlarına vâkıf olması beklenemez. Ancak İzzet Molla'nın Avrupa hakkında bazı bahislerinde referans noktası, Râtib Efendi'ninki başta olmak üzere Nizâm-ı Cedîd lâyhâ literatürüdür. Kavramsal bir mukayese için bkz. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010) ss.205-240. Nizâm-ı Cedîd'e dâir lâyhâlar hakkında genel olarak bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîd'e Dâir İslâhât Lâyihaları* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989; Engin Çağman, *III.Selîm'e Sunulan İslahat Lâyihaları*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010). Söz konusu lâyhâlar hususunda genel bir değerlendirme olarak bkz. Kahraman Şakul, "Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslâmî Modernleşme", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 19 (2005), ss.117-150.

eline geçmiş malını alıp halkı müsâvî itme değildir.”⁴³ Bu nokta önemlidir çünkü Keçecizâde'nin bu ve buna benzer cümleleri, halkı iktisâdî olarak eşitlemek anlamına gelmemelidir; “tesâvî”, “inâyât-ı pâdişâhîde”, yani devletin önünde eşitlik ve amaç, hizmetlerin karşılığında düzenli bir maaş sistemi geliştirmektedir. Bu cümleler, II.Mahmud döneminin ilerleyen yıllarında başlayacak ve Tanzimât döneminde olgunluğa kavuşacak olan “rasyonel bürokrasi” idealini ifade eder; bir başka ifadeyle Keçecizâde, bürokraside *aklileşmeyi* tavsiye eder.⁴⁴ Hizmet ve mertebeye göre olunan “niâm-ı pâdişâhîye” kimse itiraz edemez. Diğer bir önemli nokta bürokrasideki rasyonelleşme sürecinde şekli düzenlemelerle yetinilmemesi gerektiğidir.⁴⁵ İzzet Molla, bürokrasiye örnek olarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'yi göstermektedir; nasıl orduda, “fenn-i ta'allüm bilmek” yüksek mertebelere ulaşmak için şartsa, bürokraside de birtakım yeni usûlleri bilmek, kariyer yollarında ilerlemek için aynı derecede önemli olmalıdır.⁴⁶

...Zîrâ yalnız, asker nizâmında olup biz böyle bî-nizâm olarak nizâmlı şey'e nizâmsızlıkla nizâm virme dâ'iyyesi hatâ-yı fâhişdir... Bu mevâddi ikrâr itdiğimiz sûrette çâresine bakmak farîza-i zimmetdir.⁴⁷

Toplum hayatını tanzîm etmek için evvelâ devletin kendisi *total* olarak muntazam olmalıdır ve bunun için orduyu emsâl almalıdır. Keçecizâde İzzet Molla, bunu “farz-ı zimmet” mertebesine yükseltmiş, yani teolojik bir kavramla ifade etmiştir. Bütün bunların sonunda, devletin nizâma sokulmasına dâir fikirlerini, Kur'an'a bir atıfla da desteklemiştir. Ordunun toplumsal hayatın merkezî kurumu olduğu ve toplumun bu merkez etrafında örgütlenmesi gerektiğine yönelik

43 Doğan, s.13-14

44 Yöneticiler, yasalar ve idarî düzenlemeler tarafından tanzîm edilmiş resmî salâhiyet alanlarının mevcudiyeti prensibi, kalem hiyerarşisi ve yazılı belgeler üzerine kurulu modern bir dâire idaresi prensipleri gibi modern bürokrasinin karakteristikleri olarak gösterilen niteliklerin bazıları, Keçecizâde İzzet Molla'nın lâyihasında yer yer vurgu yaptığı noktalarla paralellik göstermektedir. Weber'in modern bürokrasi tanımı için bkz. Max Weber, *Economy and Society*, II, ed. Guenther Roth-Claus Wittich, trans. Ephraim Fischhoff-Hans Gerth-A.M.Henderson vd., (Berkeley: University of California Press, 1978), ss. 956-958.

45 “...Hademe-i saltanât-ı seniyye alâ-haddihim ma'âşlar ta'yin olunup herkese haddince dâ'ireler tanzîm olunarak nizâm virilse kimse tevfir-i dâ'ireye kâdir olamaz. İşte yasağ böyle olur. Yohsa şunu giysünler bunu çıkarsunlar dimekle bitmez...” Doğan, s.29. Bürokratik rasyonelleşme hususundaki diğer bazı tekliflerine örnekler için bkz. Doğan, s.47.

46 Doğan, s. 12-14.

47 Doğan, s. 14.

tavsiye ve tedbirlerin Nizâm-ı Cedîd projesinin başlıca ajandası olduğu malumdur. İzzet Molla gündelik hayatta davranış kodlarının belirlenmesinde ordunun fonksiyonuna dâir ilginç bazı açılımlar sunar:

...Oyuncakçılar evsân ü esnâm gibi envâ'-ı hayvânât yapmayup ancak âlât-ı harbe müte'allik oyuncak yapmak etfâlin mücib-i meyelâni olacağı bedîhidir. Sabâh vakti ve öyle vakti ve ikinci vaktinden mâ'adâ vaktde sokakda çocuk bulunur ise mahsûs bir me'mûr olup bulduğu çocuğu yetim ise kimsesi yoğise Asâkir-i Mansûre'nin envâ'ına arz idüp cebren tahrîr itdire. Anası ve babası var ise be-her-hâl ya hâceye ya ustaya virmek için cebr olunup kefile rabt oluna...

Toplumun küçük yaştan itibaren askerliğe elverişli hâle getirmesini amaçlayan Keçecizâde'nin müsellâh bir "Müslüman millet" kurgusu, ordu merkezli bir sosyal nizâm yaratmak isteyen II. Mahmud'un rüyalarıyla örtüşmekteydi. Unutulmamalıdır ki III.Selim döneminden itibaren fakat özellikle II.Mahmud döneminde, devlet ve ordu merkezli düşünen Osmanlı münevverânın okuma listesine, sosyal devlet ve polis devletine dâir bazı tercüme risâleler de girmeye başlamıştı.⁴⁸

48 1791'de Prusya'ya gönderilen Azmî Efendi ve hemen akabinde Viyana'ya orta elçi olarak tayin edilen Ebûbekir Râtib Efendi'nin sefâretnâmelerinde, söz konusu polis devletinin tebaayı üretici kılmaya yönelik kurumlarından mufassal bir şekilde bahsedilmekteydi. Nizâm-ı Cedîd literatürü XVIII.yüzyıl Avrupa polis devleti uygulamalarına âşinâydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi*, s.243-144. Bu tür risâleler II.Mahmud döneminde de görülmekteydi. Örnek olarak bkz. Süleymaniye Kütüphânesi, *Hüsrev Paşa Yazma 809, Avrupa'nın nice mahâllerinde zirâat ve filâhât san'atlarının teşviki zımnında zirâat erbâbının iskânına dâir ve bu tedbir-i dil-pezir ile dilencilik'in inkitâna mütedâir lâyhânın tercümesidir*. 1830'ların sonunda tercüme edilen bu risâle, sosyal devlet ve polis devleti uygulamalarına dâir projeler için tipik bir örnektir: "Mâ-dâm ki bir devletde fâidesiz tarla ve âdem bulunuyor refâh hâli der-kâr tembel âdem ve zirâat olunmamış arâzi bulundukca ol devletin nizâm ve intizâmına halel tatarruku âşikârdır deyu dördüncü Hanri nâm Fransa kralının kelâm-ı hakikât irtisâmındandır İmdi Fransa memâlikî arâzilerinde ziraât erbâbını iskân itmek emniyesiyle dilenci ve derbeder makuleleri arâzi-i hâliyyeyi tathîr ile zirâat ve filâhâte sâlih olmak üzere tehiyye eylemek husûsuna iştigâl olunarak fukarâ' çiftçilerden ibâret çend mahâllerin iskânı Fransa'nın bir meclis-i meşveretinde teklîf ve der-miyân ve bu vechile dilencilik'in bütün bütün kalkması ve bunca vakitdenberü bakılmayub hiçbir fâideyi müfid olmamış arâzi-i hâliyyenin zirâatiyle Fransa devletine küllî fâide terettübü melhûz idüğü beyân olunub husûsâ ki kırk seneden berü bazı kimesneler cerr-i menfaat dâiyesiyle akâlim-i bâideye gitmek külfetini ihtiyâr itdiklerinde ekseriyâ me'mûl eyledikleri menfaatlerin tahsîli müyesser olmayarak bu makule cesîm tertîblere sevk ve tahrîk iden kimesnelerin kelâmına i'timâd idenler magbûn ve firifte olageldikleri

Bu risâlelerde Avrupa'daki polis devleti uygulamaları çerçevesinde toplumun “muhtaç” yani dilenci, serseri ve aylak kesimlerinin, toplumsal refah adına iktisâdî üretim faaliyetlerine katılmaları amacıyla birtakım öneriler gündeme getirilmekteydi. Toplumun üretim-dışı kesimlerinin imâlâthânelerde, üretim çiftlikleri ve kolonilerinde istihdâm edilmesi gerekliliğine işaret eden bu metinler, II.Mahmud döneminde ıslahât tasarılarının sınırları hakkında fikir yürütebilmemizi sağlayan risâlelerdi. Devrin bir entelektüeli olarak İzzet Molla'nın bu tür tercüme risâlelere ve lâyhalara yabancı olmadığını düşünmemiz gerekir.

Üretim ve ticaretin teşviki, İzzet Molla'nın iktisat sahasında düşündüğü tedbirler arasındaydı.⁴⁹ Üretim için de tıpkı ticaret gibi sermaye ve vergi desteği sağlanmalıydı. Genel olarak bakıldığında bu alandaki önerileri XVIII. yüzyıl Avrupa merkantilizminden izler taşımasına karşın yeri geldiğinde net bir biçimde serbest ticareti de savunabilmekteydi. Zirâ ona göre “bundan al şundan al lakırdısını halk istemez”di. Ticaret konusundaki fikirleriyle birlikte düşünüldüğünde İzzet Molla'nın iktisâdî yaklaşımını bir tür devlet kapitalizmine benzetmek mümkündür. Son olarak madenlerin işletilmesi hususundaki vurgusu, İzzet Molla'nın üze-

der-kâr ve bi'l-aks derûn-ı memleketde erbâb-ı zirâat iskânında fevâid-i külliye tahassul eylediği âşikâr iken zikir olunan iki şıklardan şikk-ı sâniyyenin akdem ve ezhâh idüğünü inkâr itmek hemânâ ki şems-i kabânın ziyâsından şübhe eylemek hükmünde olmağla ol bâbda İngiltere devletinin tertibâtından mübâşeret kılınur...” Avrupa'da *toplumsal güvenlik* kavramının ortaya çıkması da yine XVIII. yüzyıla tekâbüle etmekteydi. Yoksulluk yasaları aracılığıyla devletler, çalışan nüfusu ücretli emekçi hâline getirmenin yasal çerçevesini çizmişlerdir. Amaç, ücretli bir emek sınırı yaratmaktır. Bununla ilişkili fikirlerin Osmanlı'ya girdiği dönem, aynı zamanda liberal politik iktisat fikirlerinin de nüfûz etmeye II.Mahmud devri olacaktır. XVIII. yüzyıl Avrupa tarihinde sosyal refah politikaları ve polis devleti uygulamalarının merkantilist ve kameralist iktisat teorileri çerçevesindeki yeri hususunda bkz. Pascal Pasquino, “Theatrum Politicum: The Geneology of Capital-Police and the State of Prosperity”, *The Foucault Effect, Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell-Colin Gordon-Peter Miller, (Chicago: University of Chicago Press, 1991), ss.105-118; Mark Noecleous, *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, çev. Ahmet Bekmen, (İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 2006).

49 “...İbtidâ her kim kanğı san'ata heves iderse Devlet-i Aliyye cânibinden mahzâr-ı iltifât olup min-küllî'l-vücûh i'ânet olunmak. Eğer bed' eylediği maslahatı fi'le çıkarırsa kefile rabt ile sermaye i'tâ olunmak. Ve üç sene murûr itmedikçe Avrupa'da müteârif olduğu üzre mîrî mutâlebe olunmamak. Üç sâl murûrunda mikdâr-ı lâyıkyı üzre mîrî vaz' olunmak. Cemî'-i kibâr-ı devlet ve hademe-i saltanat-ı seniyye kâr ü ticâret ayb olmamak. Lâkin anlara da olacak mu'âmelât tüccâra olan gibi olmak. Gerek tevzî'inde gerek akçesi düşürülmekte esnâfla muvâzene olmak...” (Doğan, s. 44).

rinde durduğu diğer bir tedbirdi ve merkantilizmin Prusya'daki şekli olan kameralizmden yüzeysel etkiler de yok değildi.⁵⁰

İzzet Molla'ya göre devletin nizâmı ve tanzîmi için evvelâ “Meclîs-i Şûrâ” oluşturulmalıydı. “Meclîs-i Şûrâ” oluşturulmadıkça diğer işlerin tanzîmine çabalamak beyhûdedir. Eşit oy hakkının bulunduğu ve fikirlerin serbestçe mütâlaa ve müzâkere edildiği bu mecliste alınan kararların meclis dışında eleştirisini de İzzet Molla, uygun görmemektedir.⁵¹ Divân'ın önem kaybetmesiyle birlikte meşveret meclisleri daha sık toplanmaya başlamış, önemi daha da artmıştır.⁵² Reform projelerinin kararlaştırılıp icrâsını idâre edecek bir meclis gerektiğini içeren fikirler, Nizâm-ı Cedîd döneminde daha etraflıca gündeme gelmiş, *kalb-i devlet* olarak hayata geçmiştir.⁵³ Müttekâmil hâliyle 1838'de, Meclîs-i Vâlâ'nın teşekkülüyle fiile geçirileceği görülecekti. Bu noktada ise değinilmesi gereken şudur: birbirlerinden farklı bağlam ve içerikte olsalar da ıslahât ve meşveret meclisi (*conseil d'état*) projelerinden başlayarak asrın ikinci yarısında gündeme gelecek modern parlamento tasarılarına kadar, hemen hemen bütün XIX. yüzyıl Osmanlı entelektüelleri, meclis konusunda İslâmî *şûrâ* uygulamasına atıfta bulundular. İzzet Molla da bundan âzâde değildi. Bu akıl yürütme biçimini yalnızca bir *meşrûlaştırma* kaygısına indirgemek, Osmanlı ıslahatçılarının samimiyet keyfiyetleri hakkında aşırı bir yorum olabileceği gibi, kamuoyu açısından

50 Merkantil ve kameralist fikirlerin Osmanlı fikir hayatına özellikle Râtib Efendi vasıtasıyla girdiğini tekrar belirtmeye gerek yok. Merkantalizmin Avrupa tarihindeki ve modern devlet teşekkülündeki önemiyle ilgili olarak bkz. Gustav Schmoller, *The Mercantile System and Its Historical Significance*, (New York: The MacMillan Company 1897).

51 “...Devlet-i Muhammediyye'de cemî'-i mesâlih erbâb-ı şûrâya havâle olunup, istisnâsı akli ile müstesnâ olan âdemler rütbe münâsebetiyle dâhil olmayub, 'veşâvirhum'daki zamîrin mercî'-i hakîkisi olan ukalâ-yı devlet intihâb olunmak ve sünnet-i seniyye bunun üzerine dir ki erbâb-ı şûrâ lâyıık-ı meclis-i şûrâ ola...Meclis-i şûrâ ise mebde-i cemî'-i nizâm-ı âlemdir. Meşveret fâsîd olduğu sûrette biâü'l-fâsîdi fâsîdun kaziyeyince nizâm-ı âlem dahi fâsîd olur. Mesmû'ât-ı nâsa göre meclis-i şûrâ küberâ-yi Devlet-i Aliyye'ye müdâhaneden ibâret olup hem mütehayyiz ise vâkı'â söz efendi hazretlerinin diyerek kubbeyi anın üstüne çevirme âdet olmuştur...” (Doğan, s.15-16). Meclisin işleyişi hususunda bkz. Doğan, s.18-20.

52 *Meşveret-i hassâ, meclis-i hâs, meşveret-i havas, meclis-i şûrâ, dârü'ş-şûrâ, meclis-i müşâvere, encümen-i meşveret* gibi isimler altında toplanmaktaydı. II.Mahmud döneminde meşveret meclisleri I.Abdülhamid ve III.Selim dönemlerinde oldu gibi oldukça fonksiyonel bir biçimde kullanılmıştır. Akyıldız, s.32-33, 42.

53 Nizâm-ı Cedîd dönemi meşveret uygulaması için ayrıca bkz. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), s.XVII.

etkili fakat tarih felsefesi açısından naif bir “püriten” tarih yorumu olarak da görülebilir.

Osmanlı devlet mekanizmasında karar alma sürecindeki problemlerden birisi de “sorumluluk” meselesiydi. Öyle ki çoğu durumda bu sorumluluğun neticesi “siyâset” olabildiğinden alınan kararlar, çoğu durumda “sahipsiz” görünmekteydi.⁵⁴ Meclis’te devlet erkânının iddialarını serbestçe tartışabilmeleri için pâdişâhın toplantılara katılmaması, bunun yerine gizli bir bölmeden izleyebileceğine yönelik Osmanlı karar alma sürecindeki bazı teâmüllerin devam etmesi gerektiğini belirtmesine karşın İzzet Molla’nın işaret ettiği bir başka nokta, karar alma sürecindeki “sahipsizliğe” sebep olan yanlış uygulamalara son verilmesi gerektiğiydi. Herkes fikirlerini, herhangi bir müeyyideye maruz kalmaktan çekinmeksizin söylemeli ve savunmalıdır.⁵⁵ Bürokrasinin işleyişindeki aksaklıklardan bahsederken Molla, şahısların değil usûlün eleştirilmesi gerektiğini; yani sistemde ve uygulamalarda sorunlar olduğunu ileri sürmekteydi.⁵⁶ Sistemle ilgili bazı sorunlara şahıslar düze-

54 Christoph K. Neumann, “Decision Making Without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780”, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, (ed.) Caesar Farah, (Kirksville: The Thomas Jefferson University Press, 1993), s.29-30.

55 “...Yukarı kapudan neş’et idüp kal’a kapusundan çıkmamış, umûr-ı mülkiyyeden gâfil mütehayyiz âdeme üç seferde mükâleme olarak bulunmuş âdem li-hikmetin medâr eylediği rivâyet olunur. Bu mu’âmeleden garaz, ibtidâ muhâfaza-i câh olup, sâniyen hitâm-ı re’yde bir mazarrat-ı mülkiyye zuhûr ider ise maslahat şahs-ı mütemeyyiz üzerinde kalup anın pençe-i tekebbüründen halâs olmadır. Ve herkes bu usûl üzere bu mu’âmelede ma’zûrdur. Zirâ ferd-i mütemeyyiz re’y-i sâhîfini tasdik itme zarûrî görüldüğü vâkîdir. Bu sûrette herkes mâl câh havfiyle Devlet-i Aliyye’yi hulyâdan çıkarup şahs-ı mütehayyiz inşâret-i ebedî ve nâzikânesine müterakkıblardır. Her kim diğiliz dirse kezbi sarîhdır. Zirâ kelâm-ı hakk tefevvühüyle meclisten tard olunup belki nefy olmuş vardır... Ve bu mâddede kimsenin kusûru olmayup yüz seneden beru zuhûr itmiş usûlün mazarrâtıdır. Yoğise ne şahs-ı mütehayyiz ne eşhâs-ı sâ’irenin cünhâsı vardır.” Doğan, s.16.

56 “...Ta’n olacak usûldür yohsa eşhâs değıldir. Eğer bâ’is-i mekrûhât eşhâs olsaydı şimdiye dek bu kadar tebeddülâtın birinde bir âkıl âdem gelüp nizâm virirdi. Bunun misâli bir dolabı dişleri kırık âsiyâbdır. O âsiyâba her ne koşulsa dönmez. Lâkin kemâl devrinde dendâneleri uygun çarha her ne koşulsa döndürür. Bu makâleleri birbirimize ta’rîz sanmayup cümlemiz birden şol sâbıkalı ocak gibi terk idüp bir nizâmına girmeğe bakmalıyız. Yohsa Devlet-i Aliyye topumuzu azl itse ve bir âher takım gelse yine maslahat böyledir. Bizi değıştirme Yeniçeri ağası azli gibidir... Bu sûrette terk-i usûlden gayrı buna çâre düşünenler zann-ı gâlibe göre hatâ iderler. Zirâ bizden evvel gelen ukalâdan bizler âkil değıliz ki bu usûlle râbıta virelim. Su’âl vârid olur ki çünkü anlar da âciz imiş biz de âciziz işte böyle kalur gider. Cevâb virilür ki ocak ref’î maslahat-ı hayriyyesi o âdemlerin eline geçydi acebâ tagyîr-i usûl itmezler miydi?... İşte bizim maksûdumuz bu kadar ki yiğirmi iki mâhdan berü gayret olursa pek çok nizâmât

yinde değil kurumlar düzeyinde yaklaşmak gerekmektedir. Böylelikle kendisi de patrimonyal ilişkilerle bir mevkiye ulaşmasına rağmen İzzet Molla'nın lâyhasında *patrimonyal* bürokrasinin karşısına, *rasyonel* bürokrasiyi koyduğu ve ikincisinden yana tavır aldığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Bürokratik yenilenme vurgusunu, ilmiyeye dâir eleştirilerinde de görmek mümkündür.

...Bizler üç tâ'ife idik: Biri ulemâ, biri ricâl ü ketebe, biri ocaklı. Üçümüz de murûr-ı ezmine ile bozulmuş idik. Ocaklıdan farkımız bu ki biz i'tirâf-ı kusûr idüp şevketlü pâdişâhımızın afv ü merhametine sığınup otururduk. Anlar buldukları hâle mu'terif olmayup dürlü dürlü hıyânet ü habâset eylediler. Anınçün mevlâ-yı müte'âl kahr ü tedmîr eyledi. Biz i'tirâf-ı kusûr ile kurtulduk. İnsâf budur ki biz de cürmümüzü bilüp baş başa virüp rızâ-yı İllâhiyye ve rızâ-yı pâdişâhî üzre vaktimize nazaran ehven olmağla çalışup şu nizâma girüp pâdişâhımızın fermânına münkâd olan askerimizden utanup râhat durup on iki nizâma râzî olsak olmaz mı?.⁵⁷

İzzet Molla'nın eleştirilerini mensup olduğu toplumsal ve idârî kuruma da yönelttiğini görmek çok şaşırtıcı olmayacaktır.⁵⁸ İlmiye, tıpkı ordu ve kalemiye gibi aklî bir bürokratik örgütlenmeye tâbî tutulmalıydı; Yeniçerilerden farklı olarak da sivil bürokrasi ve ilmiye, bu yenilenme ve yeniden yapılanma ihtiyacını açıkça kabul etmişti. İlmiye içerisinde rütbe ve mertebelerin ordu ve Bâbîâli örnek alınarak tespit edilmesini, ulemâya Bâbîâli memurları gibi aylık bağlanmasını tavsiye etmekle Keçecizâde, İzzet, bir bakıma kurumsal bir özeleştirisinin dili de olmaktadır.

Bu lâyhada teklîf edilen ıslahâtlar önemli kısmı, maliyeye dâirdir.⁵⁹ Mâlî ıslahâta dâir fikirlerinin hemen hemen hepsi, Nizâm-ı Cedîd döneminde tartışılmış meseleler üzerinde yoğunlaşır. Mâlî uygulamalarda aklîleşme ve merkezleşme, başlıca hareket noktasını teşkil etmekteydi. Genel olarak bakıldığında vergilerin toplanması hususunda İzzet Molla, maaşlı *muhassıllık* yöntemini savunmaktaydı. Diğer yandan vergiler, senede bir defa ve peşin olarak toplanmalıydı. "Mülkden itidâle münâfi", yani nüfusun karşılayabileceğinden fazla vergi alınmamalı; evvelâ nüfusun verimliliği arttırılmalıydı. Modern ordunun iâşesinde vergi ve nüfus me-

mümkün olurdu. İşte asker nizâmı delildir. Avrupa'da üç yılda öğrenilür ta'îmî üç ayda nûr-ı îmân şevkine Türkler öğrendiler. Bizler anlar kadar nizâma giremedik." Doğan, s. 51-52.

57 Doğan, s. 56.

58 Bu hususta bkz. Doğan, s. 60 vd.; Akdemir, s.36-38.

59 İzzet Molla'nın bu sahadaki önerileri, yeni olmaktan ziyâde Nizâm-ı Cedîd döneminden itibaren ileri sürülen malî reform projelerinin genel bir sentezi mâhiyetindedir. Bu konuda bir değerlendirme olması münâsebetiyle bkz. Akdemir, s.30-36.

selesi en kritik meselelerdi. Bu konularda İzzet Molla, Prusya ve Rusya örneklerini vermekteydi.⁶⁰ “Meselâ Prusyalı, Rusya Devleti’nin cesâmetine göre gıpta-keşle tevsî-i dâ’ire-i asker itse külliyyen maslahatı bozulur.” Vergiler, Asâkir-i Mansûre-i Muhamediyе’nin ihtiyaçları gözetilerek belirlenmeli, ordu ise devletin ihtiyacı ölçüsünde olmalıydı.

Sonuç itibarıyla İzzet Molla’nın bu lâyhasını, Nizâm-ı Cedîd lâyhalarının son örneklerinden birisi şeklinde görmek mümkündür. Reformlarla ilgili bazı fikirlerinin böylesine berrak ve açık bir şekilde ifade edilmesi, Nizâm-ı Cedîd lâyha literatürünü özümseydiğini ve hatta ifade bakımından onu aştığını da gösterir. İzzet Molla’nın fikrî kaynakları Nizâm-ı Cedîd lâyha, sefâretnâme ve tercüme risâle literatürü olup onun bu lâyhası, 1830’ların ıslahâtlarıyla birlikte düşünüldüğünde II.Mahmud dönemi ıslahât projelerinin Osmanlı reform tarihi içerisindeki önemi daha da açığa çıkar.

Bir Osmanlı Entelektüelinin Düşünce Dünyasında Savaş ve Barış

1821’den beri devam eden ve Sultan II.Mahmud’un köklü reform projelerini de tetikleyecek olan Yunan ihtilâli meselesi hususunda başta Rusya olmak üzere düvel-i muazzama ile olan ihtilâf, Akkerman’da Rus murahhaslarla imzalanan antlaşmada bir türlü çözüme kavuşturulamamıştı. Akkerman’da Osmanlı murahhasları, antlaşmaya bu meseleye dâir bir hükmün dercedilmesinden bilinçli ve ısrarlı bir şekilde kaçınıyorlardı.⁶¹ 1827 senesinde Avrupa kamuoyunun artan baskısına

60 Doğan, s.41.

61 Osmanlı hâriciyesi, 1820’lerin ortasında devletin yaşadığı bunalıma çözüm üretebilecek diplomatik araçlardan ve kâbiliyetli diplomatlardan mahrumdu. Akkerman Antlaşması üzerine Reis Pertev Efendi’nin Fransa elçisiyle yaptığı mükâlemede sarfettiği sözler dikkat çekicidir: “...ben de mahremâne olarak ifade iderim ki *Akkerman Muâhedesi Yeniçeri tâifesinin def’i zamânına tesâdüf eylediğinden her ne ise kabûl olunmuş ise de bazı maddeleri hâlâ halkın boğazında kılçık gibi eylemiş durur iken şimdi o kılçık üzerine bir daha yutduralım desek boğulurlar* Rusyalı ile vuku’ a gelüp bizim yetiştiğimiz muharebât-ı selâsede asâkir-i İslâmiyye’nin bozulmasına sebep Yeniçeriler olduğu cümlelerin ma’lûmudur. Tâife-i merkûme tamâm düşman ile mukâbele olundıkda bir bahâne ile firâr iderlerdi. Şimdiki hâlde hamd olsun o mahzûr ber-tarâf olmuştur. Ehl-i İslâm’ın cümlesi cihâd ile me’mûrlardır. Emr-i cihâd şî’âr-ı İslâmiyye’dendir. İşte hâl böyle olub ve kılçık dahi henüz boğazda durur iken bir kılçık dahi yutmak muhâldir. Lâkin siz dostlarımız çekildiğiniz sûrette Devlet-i Aliyye’nin kendi maslahatını kendisi rü’yet itmeğe kudret ve salâhiyyeti der-kârdır...” Reisülküttâb Pertev Efendi’nin bu süreçte İstanbul’daki elçilerle mükâlemelerinin neredeyse tamamında klâsik Osmanlı diplomatik lügâtçesinden mühlhem benzer bir üslûp ve kavramsal çerçeveye, Viyana sistemi gibi dönemin diplomatik konjontürünün penceresinden yedirilmiş pragmatik

bağlı olarak⁶² müttefiklerin Mora'ya özerklik verilmesi hususunda Bâbüâli üzerinde arttırdıkları baskıları da "Reîsülküttâb Pertev Efendi takımı" nezdinde hiçbir netice vermiyordu.⁶³ Üstelik Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akkerman Antlaşması'nın şartlarını yerine getirmediğini iddia etmekteydi. Reisülküttâb Pertev Efendi'nin direktifleri doğrultusunda Bâbüâli tarafından Navarin hadisesinden sonra neşredilen beyannâmeye, "Akkerman Muahedenâmesi mücerred vakt kazanmak için maslahâten imzâ olunmuşdu" şeklinde bir fıkra dercedilmiş ve Rusya da bunu, Bâbüâli'nin devletlerarası yükümlülüklerini yerine getirmediğine delil ittihaz etmişti.⁶⁴ Rus Hâriciye Nâzırı Kont Nesselrode'ye göre bu keyfiyet savaş sebebi için yeterliydi. Rus orduları H.23 Şevval 1243/ M. 8 Mayıs 1828'de

bir söylem hâkimdi. Örneğin aynı mükâlemede Mora'ya özerklik verilmesi hususunda Pertev Efendi'nin itirazları şöyleydi: "...şeriat-ı mutahhara muktezâsınca bu madde bir vechile câiz değildir ve milel-i sâire bunlara makîs olamaz. Zîrâ fi'l-asl Hazret-i Ömer Kudüs-i şerif'i feth eyledikde bu Rum tâifesi merkez-i sıdk-ı raiyyetde sebât edeceklerini taahhüd ederek ona göre yedlerine sened i'tâ kılınmış ve bu güne kadar ol ahd ile gitmiş olup hattâ tâife-i mersûme Rumeli ve Anadolu'da ehl-i İslâm ile temek-küne alışmış olmalarıyla şimdi anları ayırmak mümkün değildir..." BOA HAT.48072.

- 62 Osmanlı hâriciyesi bu birkaç yıllık dönemde kamuoyunun diplomasideki belirleyiciliğine de dikkat etmemekteydi. Avrupa'da kamuoyunun Rumların tarafına döndüğünü dile getiren Fransız sefâret dragomanıyla mükâlemesinde Pertev Efendi'nin dile getirdiği şu sözler bu iddiaya misaldir: "...Avrupa ahâlisi Devlet-i Aliyye ahâlisine benzemeyüb yâni ehl-i İslâm'ın cüz'î ve küllî her bir şeyde başları pâdişâh âlem-penâh hazretlerinin emrine bağlı ise de Avrupa ahâlisinde öteden berü serbestlik der-kâr olarak bu Rum maddesinde Avrupa'nın ekser ahâlisi kıl u kale başlamış olduklarından küllîyen men'i devletlerin elinden dahi gelmekle ana binâen bu maddenin bir an akdem def'ini teklife mecbûr oluyorlar diyerek... berü tarafdan devletlerin muâhede ve muâmelesi yine devletlerledir Devlet-i Aliyye el-yevm dost ve muâhid olduğu devletler ile ahd u şartı ne vechile ise anı bilir ve her bir devlet müstâkil hükûmet olduğundan ahâli ve tebaasını yine kendüsü zabt etmek ve vazîfesinden hâric söze karışanları te'dîb etmek kendü işidir Avrupa ahâlisinin kil ü kali Devlet-i Aliyye'nin bileceği ve kulak vireceği şey değildir Halbûki Avrupa ahâlisi bu maddeden kil ü kal peydâ etmeleri ve şöyle böyle olması neden iktizâ eder ki... bunların bu şekâvetleri ve Devlet-i Aliyye'nin te'dibe kıyâma sâir memâlik-i mahrûse ahâli ve reâyâsının bile âsâyişine halel virmemiş iken Avrupa ahâlisine neden dokunurmuş bilemeyiz ve senin bu söyleyişine göre eğer Avrupa ahâlisinin kil ü kali din gavgasına dâir ise bu söz bütün millet-i İslâmiye'ye dokunmağla ol-vakt tarz-ı âhir dimek olur ve Devlet-i Aliyye dahi ana göre davranmak lâzım gelür..." BOA HAT.51308.

63 Kâmil Paşa. *Târih-i Siyâsî-yi Devlet-i Âliyyeyi Osmâniyye*, c.3, (İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan), 1327, s.116.

64 "Bâbüâli "hükümünü ifâ' itmemek niyetiyle riyâ-kârâne akd-i muâhede eylediğini kendüsü itirâf ediyor diyerek..." Kâmil Paşa, s. 118.

harp ilân etmeden Prut Nehri'ni geçmiş ve Memleketeyn'i işgal etmişti. Bu haberin Silistre Vâlisi Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesiyle H. 6 Zilka'de 1243/ 20 Mayıs 1828'de Şeyhülislâmlık dâiresinde meşveret meclisi toplandı.⁶⁵ Meclise iştirâk edenler arasında Hekimbaşı Behcet Efendi, İstanbul kadısı Ârif Hikmet Bey yanında Haremeyn Müfettişi İzzet Molla gibi ulemânın harp aleyhtarları olarak bilinen hizbi de bulunmaktaydı.

1770-1830 arasındaki dönem, Rusya ve Avusturya orduları karşısındaki yenilginin karar alma sürecinde getirdiği acil ihtiyaçlara bağlı olarak ilmiye bürokrasisinin hâriciye meselelerinde nüfûz sahibi olduğu bir dönemdi. Dolayısıyla bütün meşveretlerde huzzâr-ı meclisin neredeyse yarısı ilmiye bürokrasisine tahsis edilmişti.⁶⁶ Şeyhülislâm da Sadrıâzâmın yanında meşveretlerin en etkili bürokratlarından birisi hâline geldi. Bunun arkasında yatan sebeplerden birisi de karar alma sürecindeki sorumluluk paylaşımı ve meşrûiyet kaygısına ilâveten, alınan kararlar aleyhine daha sonra ortaya çıkabilecek muhalefeti engelleme ve geniş katılımlı bir kamuoyu tesisi gibi kaygılar vardı.⁶⁷ Nihâyetinde II.Mahmud dönemi siyaset sahnesinin bir diğer özelliği, ilmiye-saray-sivil bürokrasi ittifakıydı. Daha önce de vurgulandığı üzere ilmiye bürokrasisi Yeniçeriliğin ilgâsından çok daha önce, sarayın değişmez müttefiki olarak davranacağı bir yapıya kavuşturulmuştu. Keçecizâde İzzet Molla ve ilmiyeden kimi meslektaşları, 1828 Mayısı'ndaki meşverette önemli bir hizbi teşkil etmekteydiler. Muhâlif seslerini meşverette çıkartıp çıkartmadıkları hususunda kaynaklar müşterek bir noktada buluşmasalar da mecliste çoğunluğun harp yanlıları olduğu bilinmektedir⁶⁸; ancak 1828

65 Meşihât'da toplanan bu meclis için bkz. Lûtfî, s.214 vd. Kırım'ın Rusya'ya iltihâkından sonra Meşveret Meclisleri toplantıları, giderek artan yoğunlukta makam-ı Meşihât'ta gerçekleşiyordu; buna ilâveten Meşveret Meclisleri üyeleri arasında İlmiye zümresinin mensuplarının oranında da belirgin bir artış gözleniyordu. Ayrıca Makam-ı Meşihât'ın kriz dönemlerinde Meşveret Meclislerinin toplantı mekânı olması nedeniyle, oldukça riskli siyasî ve idarî kararların alınmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirmesiyle, merkezileştiği de söylenmektedir. (Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, (İstanbul: Birey yay., 2004), s.67,70). Meşveret'in en önemli fonksiyonlarından birisinin mesuliyet paylaşımı olduğu vurgulanmalıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), ss.31-44.

66 Makul bir yoruma göre 1770-1830 arasında ulemânın hârici meselelerdeki artan rolü, karar alma sürecindeki sorumluluk paylaşımı ve kararların meşrûiyet kaygısıyla da alakalıydı. Cihan, s.87, 92, 94.

67 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, (İstanbul: İletişim yay., 2008), s. 267.

68 Rusların tecâvüzleri karşısında devletin takip edeceği yolu tayin için akdolunan meclis-i umûmîde, meşverete katılanların *ekserisinin* silâhla mukâbele taraftarları oldukları

Mayısı'nda İstanbul'da efkâr-ı umûmiyenin savaşı meselesinde ikiye ayrıldığı da bir gerçektir.⁶⁹

İzzet Molla, şûrâda herkes fikrini ve re'yini serbestçe, çekinmeden ve açıkça söyleyip alınan kararın şûrâ dışında eleştirilmemesi gerektiğine dâir lâyhâsında ileri sürdüğü fikre kendisi riâyet etmeyecektir.⁷⁰ Bu çelişkinin yanında, bir başka yoruma göre "ihtiyatsızlık İzzet Molla'da bir nevi aile mirası gibiydi"⁷¹ Tayyazâde Ahmed Âtâ, onun fikirlerinin meclis-i meşveretten sonra değiştiğini belirtmektedir.⁷² Buna göre, savaşın başlangıcında Osmanlı ordularının zayıflığını müşâhede eden Molla, fikirlerinin değişmesiyle barışa meyletmiştir.⁷³ Kısaca İzzet Molla'nın, savaş karşıtı fikirlerini meşveret meclisinde beyan edip etmediği tartışmalıdır. Bu meclislerde alınan kararlardan sonra meclis dağılınca mensuplarının alınan kararlara hâriçte muhalefet etmemeleri, bilhassa Sultan tarafından talep edilirdi.⁷⁴ Kritik kararların alınma sürecinde depolitizasyonu sağlamaya ve

ve umûm erkân-ı vüzerâ, ulemâ ve sınıf-ı memûrin yanında ahâlinin de Moskof ile muhârebeye bilâ ihtilâf kararlı olduklarına dâir bkz. BOA. HAT. 43833.

69 Bu konuda yerli kaynaklara ilâveten yabancı kaynaklar da hemfikirler. Mesela Rusya'nın İstanbul'daki maslahâtgüzârı Minçaki 6 Mayıs tarihinde Nesselrode'ye gönderdiği raporunda, İstanbul'da efkâr-ı umûmiyenin günbegün olayları takip ettiğini ve Bâbüâlî'nin ikiye ayrıldığını, bir kısmının savaştan kaçınmak ve barışa razı olmak gerektiği yönündeki görüşü savunurken, bilhassa Sultanın çevresinde kümelenen nüfuzlu bir başka kesimin ve Sultanın bizzat kendisinin savaştan yana olduğunu açıkça yazmaktadır. V. Şeremet *Turtsiya i Adrianapolskiy Mir 1829 g., iz istorii vostoçnogo voproza*, (Moskova: Nauka 1975), s. 35

70 Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a," s.59.

71 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001), s.89.

72 Avigdor Levy gibi modern yazarlardan bazıları, İzzet Molla ve Behçet Efendi gibi muhâliflerin seslerini meşverette yükselttiklerini ileri sürseler de, aynı kaynaklar gözden geçirildiğinde bu iddiâ pek ihtimal dâhilinde görülmemektedir (Levy, s.29-30).

73 Ahmed Âtâ (Tayyazâde), *Târih-i Âtâ*, c. 3, (İstanbul, 1292-1293), s.116-117.

74 Bunun birçok örneği vardır; mesela 23.06.1791'de yine Şeyhülislâmlık makamında toplanan meşverette, meclisin aldığı karar sonrasında Reisülküttâb söz alarak, "...İşte teklif olunan müsâlâhanın kabulü cümle indinde müstahsen görüldü ve kararı verildi. Lâkin, hüzzâr hazerâtına bir suâl daha iktizâ eder. Hatırlarına geleni bu mecliste söyleyip, sonra evlerinde ve birbirleri beynlerinde ne yapalım, Şeyhülislâm şöyle dedi, Kâimakâm öyle dedi; Kazasker Efendi şu vechile söyledi, bizim onlara muhâlif söz söylemek haddimiz değil, söyleyemedik. Zarûrî mümâşât ettik, lâkin olan şöyle olmalı idi, böyle gerek idi, denilmeyip, bu kararın hilâfi hâtıra gelmiş şey varsa doğruca bu mecliste söylensin. Bu iş kimsenin mültezimi ve umûr-ı mahsûsâsı olmayıp, ale-l-umûm ibâd-ı müslimin, Devlet ve Din maslahâtıdır" demiştir. Benzer şekilde 25 M.1227/9 Şubat 1812'de Rusya ile sulh müzâkerelerine başlanması lüzûmunu

muhalefeti pasifize etmeye yönelik olarak II.Mahmud, “bi’l-ittifâk kavlı ü karar verilmiş artık bunun hilâfına ilerüde herhangi sınıftan bir gûne kelâm tefevvüh olunur ise derhâl taraf-ı hümayûnuma arz ve ifade eylesin ben de lazım gelen te’debini icrâ ederim”⁷⁵ gibi sözlerle meşveret sonrasında ortaya çıkabilecek karşı görüşlerin İstanbul’un kamuoyuna tesir edip “birlik ve bütünlüğe” zarar vermesinin önüne geçmeye çalışmaktaydı. Kısaca meşveret meclisinde Rusya’nın bu “tecâvüzüne” Osmanlı’nın aynen karşılık vermesi (*mukâbele bi’l misl*), müttefiken ve cümleten tasdik olunmuştu.⁷⁶ Hatta burada Reisülküttâb Pertev Efendi’nin, Rusya ile Osmanlı arasındaki tabii düşmanlığa vurgu yaptığı ve muhtemelen başka bir lâyhasında ileri sürdüğü fikirlerinin bir beyannâme şekline dönüştürülmesi; dolayısıyla diplomatik üslûba uygun hâle getirilmesiyle,⁷⁷ daha önce Rusların Memleketeyn’e girmesi üzerine fiilen başlamış olan harp, Bâbîâli için resmen de başlıyordu.⁷⁸

görüşmek için toplanan meşveretten sonra II.Mahmud: “...Eğer çekilecek umûr-ı kerih ve görülecek hakâret-i seniâyî kabul ederiz, dersiniz bu sulha râbita veresiz. Be-şart an ki sonunda şundan oldu, bundan oldu, şöyle böyle etmeliydi lakırdılarını etmemeye dâhil-i meşveret olanlar mahzâr gûna bir kâğıt yazıp temhir eylesinler... Elhâsıl birbirinden çekinmeyip, herkes nik ü bed’i söyleyip meydana koymalı” demiştir. Cevdet C.X., s.18; Cihan, s.76, 81.

75 BOA.HAT.43833.

76 “...ber-minvâl-i muharrer Rusyalı’nın harekât-ı tecâvüziyye ile i’lân-ı harbe tasaddı ettiği dâir alınan evrâk ba’de’l-mütâlaa cereyân eden bir çok müzâkerâtın neticesinde *mukabele bi’l-misl* ri’âyetle kâffe-i millet-i Osmaniyye’nin muhârebeye hazırlanması ve müdâfaaya devletçe teşebbüs olunması şer’an lâzım geldiği cânib-i şer’-i şerifden ifade olunmağla mücibince Devlet-i Aliyye’nin Rusya devletine karşı asker ve leşker sevki icâb eylediği *cümleten* tasdik olunmuş...” Lûtfi, s.214-215. *Mukâbele bi’l-misl*’in de Osmanlı islahâtının temel kavramlarından birisi olduğu vurgulanmalıdır; bu kavram, Kur’ân’dan istihrâç edilen bazı ayetlerle delillendirilmiştir. Erşahin, s.26. Siyaset felsefecisi Carl Schmitt, modern devlet kuramının bütün önemli kavramlarının dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramları olduğunu ileri sürer. “Sadece tarihsel gelişimleri dolayısıyla değil, -çünkü bu kavramlar ilahiyattan devlet kuramına aktarılmışlardır, örneğin her şeye kadir Tanrı, her şeye kadir kanun koyucuya dönüşmüştür- bu kavramların sosyolojik yönden incelenmesi için anlaşılması gereken sistematik yapıları dolayısıyla da dünyevileştirilmişlerdir.” Teolojik kavramların seküler iktidarların söylemlerinin tanziminde kullanımı için bkz. Schmitt, s.41-55.

77 Beyannâmenin sûreti için bkz. BOA HAT. 51356.A; Lûtfi, s.291-302.

78 Savaş yanlısı hizbin argümanlarını Pertev Efendi dile getirmekteydi. Rumlar hakkında müttefiklerin verdikleri tekliflerin kabul edilmesi durumunda Osmanlı coğrafyasında Rus nüfuzunun artacağı Pertev Efendi tarafından vurgulanmaktaydı; teklifler kabul olduğu takdirde köylere varıncaya kadar yeni teşekkül edecek Rus konsolosluklarının, Rum tebaanın Bâbîâli ile olan hukukî ve malî meselelerinde aracılık görevini

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İstanbul'da, Keçecizâde İzzet Molla'nın Defterhâne kâtiplerinden Ömer Râsim Efendi ile birlikte Rusya ile savaşa ve haliyle savaşı savunan partiye karşı bir lâyiha kaleme aldığı dedikoduları dolaşmaya başladı.⁷⁹ Bu lâyihadaki fikirlerin yalnızca İzzet Molla tarafından savunulduğu söylenemez; ulemâ ve ricâlden bazı kimselerin, İzzet Molla'yı öne sürmeleri de ihtimal dâhilindedir.⁸⁰ Âtâ Efendi'nin bizzat Behcet Efendi'den naklettiğine göre, lâyiha takdim edildikten sonra Sultan, Serasker Hüsrev Paşa, Kâimakam Ahmed Hulûsi Paşa ve "iclâ-yı ricâl-i Devlet-i Aliyye'den fart-ı ikbâlde hemân eslâfına yanaşmış olan Re'îs Pertev Efendi"yi huzûra çağırıp, sözkonusu lâyihayı aralarında mütâlaa etmelerini ve neticesini kendisine bildirmelerini emretmiştir; "eğër müfâd-ı safсата ve hurâfâdan ibâret ise kâiline kalemen cevâb-ı redd ü müskit itâ olunsun" denilerek lâyiha bu şahıslara teslim edilmiştir.⁸¹

İzzet Molla'nın söz konusu lâyihası⁸² savaş taraftarlarının iddialarına sırayla cevap verir; kendisi öncelikle Akdeniz adalarına yardım edilip şu hâlde Mora'ya imtiyaz verilmesini daha münasip bulmaktadır. Mora'daki mescitler ve Müslümanlar "kefere" ellerinde kalmasın diye Osmanlı coğrafyasındaki bütün Müslümanları tehlikeye atmayı da lüzumsuz görmektedir. Gerçekten de İzzet Molla savaş taraftarlarının bütün iddialarını, Osmanlı'yı topyekûn bir savaşa sokma tehlikesi için geçersiz iddialar olarak görmektedir.

ifâ edecekleri belirtilmekteydi. Bu tekliflere muvâfakat etmek: "Rum milletini göz göre Moskovlu itmek ve memâlikimizi kendi elimiz ile Moskovlu'ya teslim eylemek." demekti (İÜ.TY. 6993; v.6b) . Bu meselenin Sırp meselesinden daha farklı yönlerinin olduğu; Sırp'lar'dan farklı olarak Rumlar'ın imparatorluk coğrafyasının neredeyse bütününe yayıldıkları hatırlatılmaktaydı. Bâbîâlinin karşısında muhtemel üç seçenek gösterilmektedir: "memâliki virme-yüb muhârebe itmek veyâhüd bırakub Anadolu'ya gitmek veyâ maaz-Allah-ı teâlâ Kırım ve Kazan ve Hind ahâlisi gibi esirlik kabul itmek şıklarıdır"İÜ. TY. 6993; v.9b. Pertev Efendi meseleyi kendi nazarından ifade ettikten sonra "bilâ-muhârebe" bunların kabulunun mümkün olmadığını vurgulamaktaydı.

79 Keçecizâde Reşad Fuad, "Keçecizâde İzzet Molla", s.289.

80 Nitekim Lûtfi Efendi bunu açıkça vurgular; bkz. s.215-216. Şu durumda İzzet Molla'nın fikirleri daha sonra değişmiş gibi gözükmektedir. Ahmed Âtâ Efendi'nin, s.116-117. Bazı kaynaklarda ise lâyihasını pâdişâha bizzat kendisinin takdim etmediği, pâdişâhın lâyihadan dolayı olarak haberi olduğu yazılıdır.

81 Ahmed Âtâ (Tayyarzâde), s. 116-117.

82 Lâyihanın sûretleri için bkz. Ahmed Âtâ,s. 255-267; Lûtfi, s. 281-289. Lâyihadada işlenen temalar için bkz. Ali Cânip (Yöntem), "Keçecizâde İzzet Molla, 1243 Seferinin Temâdiyesine Muhâlefetle Kaleme Aldığı Vatanperverâne ve Cesurâne Bir Lâyiha", *Hayat Mecmuâsı*, c.1 (8), (1927); İhsan Sungu, "II.Mahmud'un İzzet Molla ve Asâkir-i Mansûre Hakkında Bir Hattı", *Târih Vesikaları*, c.1, 1941. Tamer Erdoğan, "Keçecizâde İzzet Molla ve Lâyihası", *Virgöl*, s.32, (İstanbul 2000), s. 29-30; Akdemir, s.48 vd.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayanlar ve dolayısıyla Kırım'ın önce serbestiyet elde etmesine daha sonra da Rusya'ya katılmasına sebep olanlar bunu, "hıyânet ve habâsetlerinden" değil, "zarâr-ı ammdan zarar-ı hassı" tercih ettiklerinden onaylanmışlardır. İzzet Molla iddialarını İslâm siyaset düşüncesinden iktibâs ettiği bazı kavramlarla savunmaktadır:

Bir devlet beş yüz sene bir halde olmayacağı tevarih-âşiyâna-ı eslâfa malûmdur. Kâr-ı akıl oldur ki şerr-i cüz'îyi ihtiyâr eyleyib a'dâya izhâr-ı dâde-dûz olmak iktizâ eder. Nemçe devleti iki bin seneden beri birkac defa sûret-i inkirâza yüz tutmuş iken düşmana müdârâ ve tedâbir-i eshâb-ı akl ü dehâ ile tahlîs-i giribân elemişdir.⁸³

İzzet Molla, Mora'ya diploması ile verilecek ödünlerin muhârebe neticesinde kabullenilecek olan bağımsızlığa göre ehven olduğunu, eğer ikinci usûl tercih edilecek olursa, "mecbûri" olacağından, Osmanlı milletleri arasında nice fesadın, yani ayaklanmanın ortaya çıkacağını iddia etmekteydi. İçinde buldukları durum dolayısıyla Osmanlı'ya benzeyen Nemçe Devleti bir süredir diploması ve "tedâbir-i akl" ile ayakta durmaktaydı. Sulha, şer'i açıdan da bir engel yoktu; barış yapmanın şimdiki durumda meşrû olmadığını öne sürenlerin kısa bir zaman önce Akkerman Antlaşması'nı kabul ettiklerini hatırlatmak, bu noktada galiba yeterliydi. Lâyihada devlet maslahatının bazı durumlarda şer'i vazîfe ve yükümlülüklerle tercih edilebileceği imâ edilmektedir. Bu tür durumlarda öncelikle maslahatı yerine getiren devlet memurlarının bunu herhangi bir gayrı şer'i niyetten değil, "Devlet-i Aliyye"nin bekâsı için maslahatı icrâ ettiklerini savunmaktadır. "Şer'i cüz'i", insanların bu dünyada aldıkları "tedbîr"i (politics) ifade etmekle birlikte, dünyevî meselelerin tanzîmi hususunda meşrûiyet zemini teşkil etmekteydi. İzzet Molla tarafından "şer'i küllî"nin yâni Allah'ın irâdesinin belirleyiciliğinin bu dünyada bazenecessüm etmeyebileceğine dâir iddiâ ile bu tedbîrin meşrû çerçevesi çizilmektedir; her iki kavram da İslâm siyaset teorisinden devşirilmişti.⁸⁴ "Her

83 Ahmed Âtâ, s. 258; Lûtfî, s. 283.

84 Erşahin'in de vurguladığı üzere İzzet Molla, şer'i cüz'i hususunda Peygamberin Mekke'deki siyasî tercihlerini argümanlarında kullanır; Müslümanların sayısı ve gücü artana kadar Peygamber ne Mısır'a, ne Bizans'a İslâm'a davet içeren mektuplar göndermemiştir. Diğer örnek de, daha sonra çeşitli defalar Sunî siyaset teorisyenlerinin de kullanacağı üzere Hudeybiye'de Peygamberin ismi üzerinde Mekkeliler ile gerçekleşen münakaşadır; sonunda Peygamber antlaşmada, Mekkelilerin ısrarı üzerine "Resûlullah" sıfatı yerine "İbnü'l-Abdullah" sıfatını kullanmıştır. Bunları İzzet Molla bu örnekleri *modus vivendi* (limaslahatin) hâle delil ittihaz eder. (Erşahin, s.27) *İrâde-i cüz'i*, reform sürecinde kendisine gittikçe daha sık başvuru olan siyasî kavram haline gelmekteydi. Avrupa tarihi seküler siyaset teorisinde *irâde-i cüz'iyyeyi*

zamanın bir muamelesi vardır” fikrinden hareketle İzzet Molla, imparatorluğun ihtişamlı dönemlerinde devletlerarası muamelelerde uygulanan usûlün şimdiki hâlde geçerli olamayacağını, yapılması gerekenin sulh olduğunu savunmaktaydı. Bu noktada İzzet Molla, meseleyi devletin niteliği üzerinden tartışmak ihtiyacı hissetmişti:

...Su’âl vârid olur ki bizim devletimiz akıl devleti değildir. Şer’ devletidir. Cevâb virilir ki, gâh şer’ devleti gâh akıl devleti olmak tenâkuzdur eğer teşerru’ edeceksek cemî’ mevâdda teşerru’ lâzımdır taraf-ı dost ve düşmandan ba’zı cevâbsız su’âller vârid olundukça artık icâb-ı maslahat böyle iktizâ eder cevâb müstedrek değil midir... Çünkü imdad-ı ilâhî bazen zuhûr etmeyeceği tutar. Zirâ bize tedbîr vâcibdir Hak teâlâyâ nusret vâcib değildir bu akvâli mecâlis-i şûrâda ityân etmeyenler havf-ı tadrîl ve tefsîk ile sükût etmişlerdir...⁸⁵

Akıl devleti ile şer’ devletinin birbirine aykırı nizâmlar olduklarından hareketle Osmanlı İmparatorluğu’nun bu ikisi arasında bir “çelişki” yaşadığı ve bu süreçte ancak bir “tercih” politikasıyla “tutarlılığa” varılacağı yönündeki iddiayı dile getirenin ulemâdan birisi olması, problemin hassasiyetiyle de birleştiğinde daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Üstelik İzzet Molla’nın bu fikirlerini paylaşan başkaları olduğuna dâir işaretler de haylice fazladır. Dolayısıyla bütün XIX. asır Osmanlı tarihini, müesseseler yönünden olduğu kadar fikir bakımından da İzzet Molla’nın dile getirdiği “tenâkuzun” tarihi olarak görmek hususunda mo-

modern devletin başat kavramlarından birisi haline getiren devlet felsefesinin, *neostoic* siyaset felsefesi olduğu da belirtilmelidir. Gerhard Oestreich, *Neostoicism and the Early Modern State*, trans.David McLintock, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s.23.

- 85 İddiaları şu şekilde devam eder: “...Hâlâ ordu seraskeri Hüseyin Paşa benim aklıma kalsa şu sefere teşebbüs eylemem lâkin karargîr olmuş maddedir muhalefet etme diye tenbîh eylediler diyerek şikâyet-künân üç beş def’a bu fakîre yandı yakıldı ve ekser vükelâ-yı Devlet-i Aliyye alimullâhü teâlâ hâlâ bu i’tikâddadırlar... Birazının da muharebeyi tercih etmesi serbestiyet nâm-ı mekrûhunun Kırım vak’asından beri beyne’n-nâs menfûriyyetini bildiğinden şu emr-i mekrûhda re’yim bulunmasın diye Devlet-i Aliyye’yi gönülden çıkarıp kendi selâmetini düşünmeden iktizâ etmiştir. Bir takımının da mülâhâzası şudur ki Kırım vak’ası musaddıklarından bir ferd kenâr-ı necâta çıkamayıp cümlesi şikeste-yi şemşîr-i gadr ü hayf olduğundan bu lekeyi Devlet-i Aliyye kabul etmeyip sebep olanlara isnâd ile bilâ-mûcib onlara benzemek havfidir ve bazılarının mütâlaası mücerred bak efendi hazretleri nasıl diyânet-kâr ki Devlet-i Aliyye’nin bir karış yerinden vazgeçmiyor. İşte vükelâ-yı devlet böyle olmalı diyerek bir alay ahmâkın mazhâr-ı sitâyîşi olmaktan ibâretdir...” Ahmed Âtâ, s. 290-291; Lûtfî, s.284-285.

dern tarihçiler yalnız değildir.⁸⁶ Hatta işaret edilen farkı, devlet yapıları arasındaki tercih; daha açık bir ifadeyle, dünyevî ve dinî devlet kutuplaşması etrafında tartışılması gereken bir mesele şeklinde yorumlarsak, bunun yalnızca “basit” bir kuramsal tercihten ziyade tarihsel bir problem olduğunu da gözden kaçırmamamız gerekir. İzzet Molla'nın bunu bir tercih meselesi şeklinde sunması, meselenin aslında tarihten mütevâris cihetini gizlememelidir.⁸⁷ Onun önemi, Osmanlı'nın yenilenme ve yeniden yapılanma sürecinde bu soruyu ilk soranlar arasında yer alması ve oldukça açık ve keskin bir şekilde cevap vermesinde yatar.⁸⁸ Molla'nın bu lâyhâsındaki sert çıkışını, içinde bulunduğu ruh hâlinin tahrîkiyle açıklamak ve onun fikirlerinde zâhiren görülen “şer'îat ile akıl” arasındaki kutuplaşmayı, bütün fikriyatına kolayca yaymak da sorunlu bir yaklaşım olabilir. Netice itibâriyle diğer siyasî lâyhâsında şer'îat ile akıl, doğru yorumlandığında esasında birbirine münâfi mefhûmlar olarak tezâhür etmez.

İslâm'ın klasik çağında Hanefî hukukçuların harp ve sulh hakkında ictihâda vardıkları noktada, *Dârü'l-harb* ile *Dârü'l-islâm* arasında üçüncü bir *Dârü's-sulha* yer yoktu.⁸⁹ Gerçi Osmanlı bürokratları *Dârü's-sulhu* zımnen kabullenip geçi-

86 Şerif Mardin, bu “mahzur”un bütün XIX. asırda devam ettiğini vurgular; Mardin, Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler, Siyasî Batılılaşmamızda Üç Engel, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, haz. Mümtaz'er Türköne – Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim yay., 2002), s.165-166). Mesela Akdemir, İzzet Molla'nın bu cümlelerinin, yukarıdaki “tenâkuz” olarak yorumlar. Akdemir, s.52.

87 Ortaçağ İslâm siyaset düşüncesinde bu konu hakkında mesela bkz. Patricia Crone *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasî Düşünce*, çev. Hakan Köni (İstanbul: Kapı Yay., 2007), s. 24.

88 Lâkin bu onun sözlerini, şer' devleti ile akıl devleti arasında ikincisinin lehine bir tercih yaptığı şeklinde yorumlarken de temkinli olmak gerekir. Kezâ onun lâyhâlarında sıklıkla görülebilen İslâmî vurguyu gözardı etmemek, bu vurguyu yalnızca bir “meşrûiyet” aracı şeklinde görmemeliyiz. Mesela reformlar konusunda “...Neticetü'n-netice: İn tensuru'llâhe yensurkum...(Muhammed Sûresi 7.âyet; Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder)” diyerek, reformları savunur. Ayrıca şu sözleri dikkat çekicidir: “Este'izü bi'llâh 'veşâvirhum fi'l-emri fe-izâ azemte fe-tevakkal ala'llâh' medlül-i şerîfince Devlet-i Muhammediyye'de cemî'-i mesâlih erbâb-ı şûrâyâ havâle olunup... Zîrâ devlet denilen şey hey'et-i ictimâ'iyeden ve şer'an bir imâmül-müsliminden ibâretidir... Siyâset-i şer'iyye ne gün içündür. Bir kerre usûlümüz değışüp cemî'-i mevâdd usûl-i Nizâm-ı Cedîd'e tatbîk olunup şer'at-ı mutahhara nâzır olduğu sûretde...” (Doğan, s. 15, 16, 22, 37).

89 Mâcid Haddûri'ye göre, bilhassa Şafîî hukuçular olmak üzere, kimi hukukçuların, “çarşımalar başlamadan evvel ya da sert direnme ortaya koyduktan sonra İslâm ile anlaşma münâsebetlerine girmişse gayrimüslim devletin ya yıllık bir vergi, baş vergisi ödeme ya da arazinin bir kısmını terk etmesi şartıyla gayrimüslim bir devleti şartlı

ci antlaşmalar imzalamışlardı; mesela Akkerman Antlaşması da Osmanlı karar mercileri tarafından böyle yorumlanmıştır ve bu, Hanefi hukuku dışında olsa da İslâm hukukuna dâir yorumların bütünü açısından bakıldığında, tamamen yabancı bir kaynaktan beslenen bir uygulama değildir. Fakat Keçecizâde, sulha dâir İslâm hukukundan kendisinin fikirlerini destekleyebilecek yorumlar bulma ihtiyacından *ziyâde* meseleyi doğrudan “akıl devleti ve şer’î devlet” çelişkisi açısından ele almış ve bu ikisi arasında bir tutarlı bir tercihte bulunmadıkları için Bâbîâli bürokratlarının ve dolayısıyla Sultanın kararını eleştirmiştir.

Eşitlik ilkesinden hareketle gayrimüslim devletlerle Osmanlı aleyhine antlaşma imzalayan Bâbîâli diplomatlarına İstanbul’da iyi gözle bakılmamaktaydı. Nitekim İzzet Molla, Küçük Kaynarca Antlaşması’nı imzalamakla Kırım’ın elden çıkmasına sebep olanların yoğun eleştirilere marûz kaldıklarını imâ etmektedir ki bu memurların, efkâr-ı umûmiyece hedef olarak gösterildikleri görülmektedir.⁹⁰ Küçük Kaynarca Antlaşması’nın yarattığı travmanın hemen ardından Kırım’ın Rusya’ya ilhâkı, Osmanlı bakış açısından Rusya’yı İslâm dünyasının “ezeli ve ebedî düşmanı” hâline getirmişti. İzzet Molla’nın ifade ettiğine göre Hâlet Efendi Rusya’ya karşı sefer açılmasını savunduğu zaman, o günün şartlarında bunun uygun olmayacağını ileri sürenler vardı; bu kişiler arasında bu defa da yine benzer fikirlerle meseleye yaklaşacak olan Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Gâlib Paşa da görünmektedir.⁹¹ Meşveret meclisinde muhalif fikirlerini açıkça dile getir-

tanılarak, *Dârü’s-sulh* veyâ *Dârü’l-ahd* denen geçici bir üçüncü bir dünya bölümünü tasarladılar. Diğer hukukçular, bilhassa Hanefiler, üçüncü bir dünya bölümünün varlığını asla tanımadılar; onlar bir memleketin sakinlerinin bir barış antlaşması yapıp baş vergisi öderlerse, Dârü’l-islâm’ın bir parçası hâline geleceğini ve halkının imamın himâyesine hak kazanacağını, zirâ öbür türlü o memleketin Dârü’l-harb’in bir parçası olacağını ileri sürdüler.” Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, (İstanbul: Yöneliş Yay.), 1999, s.146.

90 1774’teki antlaşmayı imzalayan başmurahtas Ahmed Resmî Efendi’nin itibarının zedelendiği ve kariyerinin sekteye uğradığı ve “Devlet-i Aliyye uğruna kariyerini fedâ ettiği” iddiâ edilmektedir. Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adanı Ahmet Resmî Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 201.

91 İzzet Molla’nın barış yapılması gerektiği yönündeki fikirlerinde yalnız olmadığına bir örnek, onun hâmesi Hâlet Efendi’nin rakibi olarak gösterilen, aynı zamanda o günlerde savaş hizbinin başını çektiği ileri sürülen Pertev Efendi’nin hâmesi Gâlib Paşa’dır. Gâlib Paşa’nın sadrîzâmlıktan azli ve Erzurum’a tayini vak’âyînâmelere, Yeniçeri hâdisesinden evvel kendisini bilinçli olarak azlettirdiği şeklinde yansımıştır. Savaşın ortalarında, barış yapılması gerektiğine yönelik Bâbîâli’ye göndereceği tezkerelerden de anlaşılacağı üzere, başından beri Rusya ile savaş seçeneğine pek sıcak bakmadığına dâir işaretler vardır. Nitekim Gâlib Paşa yazdığı bu tezkerelere binâen ve “savaş adamı

meyenler, geçmiş dönemlerde örnekleri görülen ve hâlâ devam eden “Kaynarca travması”nı gayet iyi bilmekte, hayatî müeyyidelere marûz kalmaktan çekinmekteydiler. İzzet Molla, savaş taraftarlarının meseleyi “oldu bittiye” getirdiklerini açıklayarak pâdişâhı bu süreçte aklamaktaydı. Osmanlı tarih yazıcılığında bu hususta pâdişâhı “iğfâl” edenlerin başında Reisülküttâb Pertev Efendi vardır. Zirâ bu süreçte elçiler ile diplomatik görüşmeleri yürüten ve bu görüşmelerde iddiaların Bâbîâli’ye mâl olmasını sağlayan Pertev Efendi’ydi. Pertev Efendi’nin bu mecliste de sanki elçilerle mükâleme eder gibi iddialarını savunduğuna yönelik iddialar da yok değildir.

İzzet Molla, bir savaş ile külliye elden çıkacağından şüphe olmayan bir yerin, mükâleme ve müzâkere tercih edilerek ucunu bırakmamanın daha menfaatli olacağını savunmaktadır. Savaş yanlısı hizbin savaştan sonra idrâk edebilecekleri bir noktanın daha önce farkına varmıştı: Osmanlı “akçesi ziyâde ve memâliki vâsiyken de” kaybettiği toprakları geri alamamıştı. 1828 Mayıs’ında sulh diplomasinin çökmekte olan imparatorluğun bekâsı ve kurtuluşu için tek çare olduğunu kavrayan şahıslardan birisinin ulemâdan çıkması, ilmiyenin mevcut kurumsal vaziyeti dikkate alındığında oldukça ilginçtir. Keçecizâde, Yeniçerilik kaldırıldı diye savaşmanın bir anlamı olmadığını, verdiği Avusturya örneğinde açıklamaktaydı; onların Yeniçerileri yoktu ve mutî askerleri olduğu hâlde diplomasiyi kendi devletlerinin bekâsı için her zaman birinci tercih olarak görmekteydiler. “Fitne ve fesat kaynağı” Yeniçerilik kaldırıldı diye savaşa teşebbüs etmek irrasyonel bir tercihtir: “...eğer ocağın ref’i evvel-be-evvel bir nusret-i azîme olaydı Sultanahmed’den avdet günü artık ocak bitdi deyip elçileri Yedikule’ye habsetmek iktizâ ederdi ve bu ise kaldırdığımız ocağın muâmelesidir zirâ onlar Etmeydanı’na kazanları çıkarıp Kırım’ın anahtarlarını beklerler idi.” Bütün bu eleştirilerin sonunda İzzet Molla, makûl bir çözümde ısrar etmekte ve bunun için de ancak “her sınıfla” iyice müzâkere olunmasını önermektedir.

...Matlûb olan imâret-i memâlikdir yohsa idâre olmadığı sûrette cihân memâlikimiz olsa fâide etmez... Benim bildiğim terfih-i memâlik tevsi-i memâlikden şimdilik hayırlıdır...⁹²

İzzet Molla’nın fikirleri Tanzimât devlet adamlarının hangi fikrî zeminde yetiştiklerini göstermekle kalmaz aynı zamanda islahâtın fiile geçirilmesi için diplo-

olmadığına” istinâden azledilip Gelibolu’ya sürülecektir. “Erzurum valisi ve seraskeri atûfetlü Gâlib Paşa hazretleri *harb vezîri* olmadığından hasbe’l-kader muvaffâk olamamıştır” ve Gelibolu’da ikâmeti emredilmiştir BOA. HAT.42437.

92 Ahmed Âtâ, s.297; Lûtfî, s.288

masiden yana tercihlerinin nedenlerini de açıklar.⁹³ Memleketi genişletmektense mevcut olanı terfih etmenin, devletin bekâsı için gerekli olduğunu vurgulamak, Tanzimât'ın fikrî zeminine ışık tutar. Öyle ki bunları söylerken, *cihâdın* baştan başa yeni bir yorumuna değil, farklı bir cihetine dikkatler çevrilir: İmâr-ı mülk. Artık Tanzimât düstûrları tebellür etmeye başlamıştır. Akıl ile şer' arasındaki muvâzene böylelikle yeniden tesis edilmiş görünür.⁹⁴ Lâkin bu tür akıl yürütme biçiminin siyaset felsefesinde karikatürize edilebilir bir "Hiç"lik anlamına geldiği yönünde bir tenkîd de gözden kaçırılmamalıdır.⁹⁵ Sulhun harbe tercih edilmesine yönelik kararlı bir politika çizilmesi, Tanzimât diplomasisinin başlıca düstûrlarından birisi olacaktı. İzzet Molla'nın oğlu Fuad Paşa'nın aralarında bulunduğu Tanzimât diplomatlarının başarıyla tatbik edecekleri bu denge politikasının bir sonraki adımı, askerî ve malî zayıflığın idrâk edildiği, başka bir çözümün bulunamadığı bunalım zamanlarında gündeme gelecek olan akli bir küçülme politikasını izlemektir.

Sultan II.Mahmud, bu bunalım döneminde Osmanlı diplomasi birikimi için bir aşama anlamına gelebilecek bu lâyhaya karşı bir reddiye yazılmasını *sipariş* etti. Reddiye, Beğlikçi Âkif Efendi tarafından kaleme alındı; Reisülküttâb Pertev Efendi ise Âkif Efendi'nin kaleme aldığı bu lâyhada çeşitli değişiklikler ve düzeltmeler yaptı.⁹⁶ Müesses Avrupa diplomatik jargonu ve Nizâm-ı Cedîd'den mütevaris Osmanlı hâriciye birikimi itibarıyla zengin bir siyasî muhtevâdan mahrum

93 Buna benzer bir değerlendirme için bkz. Şerif Mardin, *The Mind of the Turkish Reformer*, s.34-35.

94 Din ile akıl, yahut kilise ile aydınlanma üzerine dikotomik yorum, özellikle Fransız tonların ağır bastığı bir Aydınlanma yorumuydu. Çünkü "Fransız Aydınlanma dili kilise karşıtı, devlet kilisesi karşıtıdır, çünkü Fransız devlet kilisesi neredeyse bir hoşgörüsüzlük tekeli yönetmekteydi." Oysa Almanya'da Aydınlanma, kendi özgün şartları gereği kilise karşıtı değil, kilise-üstü ve buna bağlı olarak dindar kabul eden bir Aydınlanma'ydı; mezhepler –üstü bir Aydınlanma'ydı. "Yeni 'dindarlık' kavramının o zamanlar ortaya çıkması tesadüf değildi." Reinhart Kosselleck. *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatik Üzerine Araştırmalar*, (çev.Atilla Dirim), (İstanbul: İletişim yay., 2009), s.339. Eğer bir "Osmanlı Aydınlanması"ndan bahsedilecekse, özgün koşullar da dikkate alınabilir.

95 "Hem maddî süreçlerin spiritüalist izahı, hem de tinsel görüngülerin maddî açıklaması nedensel bağıntılar kurmaya çalışır. Bu açıklamalar önce iki alan arasında bir zıtlık oluşturur, ardından birini diğerine indirgeyerek bu zıtlığı yeniden bir Hiç haline getirir ki bu, metodik gereklilik sonucu karikatüre dönüşmeye mahkûm bir yöntemdir." Schmitt, s.47

96 Bu lâyhının tam metni için bkz. Ahmed Âtâ, s. 267-275; Lûtfî, s. 289-294. Her iki metinde de altı çizili cümlelerin Pertev Efendi'ye âit olduğu belirtilmiştir.

olan bu lâhiya⁹⁷ nihâi olarak Pertev Efendi'nin kaleminden çıktığı için genellikle ona atfedildi ve âdetâ bir savaş beyannâmesi olarak yorumlandı. Savaşın felâketle bitmesiyle Pertev Efendi, Osmanlı tarih yazıcılığına pâdişâhı iğfâl eden *müsâhib* olarak kaydedildi.⁹⁸ Sonuç itibâriyle Osmanlı'da meşveretlerde alınan kararların, hükümdar nezdinde herhangi bir yasal bağlayıcılığı yoktur; dolayısıyla Sultan Mahmud'un bu süreçten sonraki tavrı, klasik Osmanlı siyaset düşüncesinin tipik bir örneği olmuştur.

Sonuç Yerine: Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Menfâsı

İzzet Molla hakkında "siyâset" hükmü verilmesine karşın Şeyhülislâm ve ulemâdan muteber şahısların tavassûtuyla "siyâseti" engellenmiştir.⁹⁹ Evvelâ Serasker Hüsrev Paşa ve Reîsülküttâb Pertev Efendi'nin de iştirâk ettiği bir mecliste Sultan Mahmud'un "siyâset"e dâir kararı müzâkere edilmiş fakat daha sonra

97 Temel argümanları açısından bakıldığında Bâbîâli'nin resmî ideolojisini yansıtan Pertev Efendi lâyihasının kayda değer en mühim teklifi, ittihâd-ı İslâm ve Rusya'yı kuşatma stratejisi üzerine kurulu bir söylemdi. Lâkin Bâbîâli, *Rus grand stratejsine* karşı Kırım'dan Hokand'a kadar uzanan böylesine bir "grand strateji"yi hayata geçirebilecek maddî ve ideolojik araçlardan mahrumdu. Bu süreçte Rusya ile savaştan yeni çıkmış İran ile dahi askerî-stratejik bir ittifâk oluşturulamamıştı ve bunun dinamikleri de burada tartışılmayacaktır. Kezâ Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında ittihâd-ı İslâm anlayışı üzerine kurmaya çalıştığı strateji başlı başına ayrı bir çalışmanın konusudur. XVIII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyıl ortalarına kadarki zaman dilimini kapsayan ve bu söyleme örnek beyannâme ve tahrirâttan BOA'da epeyce vardır. Mesela bkz. BOA C.AS. 54287. Rusya'nın memâlik-i Osmaniyeye'deki Rumları tahrik ile ayaklandırmasına karşılık olarak Osmanlı'nın, Dağıstan'daki Müslümanları tahrik ile Rusya'ya karşı ayaklandırmak için Dağıstan'a gönderdiği ittifâk çağrılarının bölgedeki hanlarda karşılık bulduğuna dâir bkz. BOA. C.HR. 2212. Her ne kadar hepsi mahalline gönderilememiş olsa da benzer ittifak çağrıları Orta Asya hanlıkları ve Hokand'a kadar yazılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yayınlayacağı beyannâme Pertev Efendi'nin kaleminden çıktığından beyannâmede "Rusya devleti ehl-i İslâm'ın adüvv-i cânı" olarak nitelendirilmekte ve cümle Müslümanların Rusya'ya karşı ittifak ile hareket etmesi vurgulanmaktadır BOA HAT.51356.

98 *Musâhib*, karar alma sürecinde hükümdarın fikirlerine tesir edebilen kişi olarak görüldüğünden alınan kararların mesûliyeti ona yüklenir. Halil İnalçık, "Decision Making in the Ottoman Empire", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, (ed.) Caesar E.Farah, (Kirksville: The Thomas Jefferson University Press, 1993), s.13.

99 Ali Cânîp'in verdiği malûmâta göre İzzet Molla'nın siyâset edilmesini engelleyenlerin başında rakibi Pertev Efendi de varmış. Ali Cânîp'in dayanağı, daha sonra İhsan Sungu tarafından da neşredilecek, Hüsrev Paşa'nın husûsî evrâkı arasından çıkmış bir hatt-ı hümayündür. Ali Cânîp, s.3-7.

ulemânın da arabuluculuğuyla yalnızca ilmiyeden çıkartılıp sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir.

H. 25 Rebiü'l-âhir 1244/ M. 25 Ekim 1828 Salı günü, Keçecizâde İzzet Molla'nın önce Kıbrıs'a ve lâiyhayı müştereken kaleme aldıkları Defterhâne kisedârı ve Molla'nın "hemze-bân"ı Ömer Râsim Efendi'nin Rodos'a sürülmesi hakkında karar alındı. Suçu "ehl-i İslâm beynine tefrika ilkâsını müeddî kelimât-ı sathîfe tefevvühâtından ibtidâr ve ol vechile hilâf-ı rıza harekâta ictisâr" etmekti. Bu gerekçe, tam anlamıyla olağanüstü hâl devrinde "birliği bozmak" mânâsındaydı. Abdülhâk Molla'nın yazdığı *Târih-i Livâ'*dan anlaşıldığına göre sürgünlerine dâir karar birkaç gün içerisinde alınmıştır. Zirâ aynı müverrihin eserinden, sürgünden birkaç gün öncesine kadar İzzet Molla'nın, devlet ricâlinin meclislerine aralıklı katıldığı anlaşılmaktadır. Keçecizâde'nin menfâsı, Sultan Mahmud'un irâdesi doğrultusunda, daha sonra Sivas'a tahvîl edildi.¹⁰⁰

Bu sürgün cezasının Keçecizâde İzzet Molla'nın kaleme aldığı lâiyhayla doğrudan ilişkisi olduğu şüphe götürmediği ilgili hatt-ı hümayunda açıkça görülmesine karşın dikkat çekici bir husus daha vardır. Bu, 1828'de devletin Hâlidilik ile olan ilişkileridir; bu sene, tarikatın yasaklandığı ve bürokraside olsun ya da olmasın bu tarikat mensuplarının özellikle Sivas'a sürgüne gönderildikleri senedir. Keçecizâde İzzet Molla'nın sürgünü konusunda onun bu tarikatla olan ünsiyetinin etkisinin de dikkate alınması gerektiğini ileri süren araştırmacılar vardır.¹⁰¹ İzzet Molla'nın Sivas'a ulaşmasından yaklaşık dokuz ay sonra, Safer 1245/ M. Ağustos 1829'da eceliyle vefat ettiği hususunda kaynaklar birleşirler. Rusya ile savaşın neticesi ise onu haklı çıkarmış olduğundan affedildiğine dâir bir hüküm Sivas'a gönderilmiş; bu hükmün ulaşmasından çok kısa bir süre önce vefat etmiştir. Bu yüzden affedildiğine dâir ferman, "teberrüken" göğsü üzerine konulmuş ve bu şekilde Şemsî Sivasî'nin yanına defnolunmuştur.¹⁰²

XIX. yüzyıl Osmanlı bürokratinin fikrî hüviyetini kuşatan aslı sâik, onun devletle olan organik râbitasıdır. Modern çağlarda Osmanlı entelektüeli, devleti

100 Keçecizâde'nin Sivas kalesi dizdârlığına dâir bkz. BOA. HAT. 36393; 36393.A. Bu husûsta ayrıca bkz. Hâfız Hızır İlyas *Târih-i Enderun-Vekâyi-i Letâif*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, (1276), s.448; Reşad Fuad, s. 290-291; Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *A.Ü.O.T.A.M.*, S.19, (Ankara: 2005), s. 336. İzzet Molla'nın sürgüne gönderildiği gün, Abdülhâk Molla yanındadır ve o günü kendince tasvir eder Yıldız, s. 19-20.

101 Butrus Abu-Manneh bu noktaya dikkat çeker Abu-Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya and the Khalidiyya in İstanbul," s.54.

102 İnal, s.734-738.

kurtarma kaygısıyla harekete geçmiş, bu kaygı onun bütün zihin dünyasını kuşatmıştır. Osmanlı entelektüel söz konusu olduğunda muhalif kimliği belirleyen unsurlardan birisi genellikle bu kaygının ifade ediliş tarzıdır. İzzet Molla bu kaygıyı yalnızca farklı bir tarzda ifade etmemiştir; aynı zamanda “Şark meselesi”ni farklı bir zâviyeden görmeye çalışmıştır. İzzet Molla’nın siyasî fikirleri, Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimât dönemlerinde, yani kendisinden önceki ve sonraki dönemlerde diplomasiye kadar bütün sahalarda hayata geçirilen yenilikler dikkate alınmadan değerlendirilmemelidir. Zirâ arafta bir entelektüel olarak onun fikirleri sürekliliklerin ve kopuşların aynı anda yaşandığı bir geçiş döneminin siyasî ve felsefî fragmanlarıdır.

Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II.Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi

Öz ■ Keçecizâde İzzet Molla, Osmanlı tarihinde daha ziyade şâir kimliğiyle tanınan bir Osmanlı entelektüelidir. Ailesi de ilmiye kökenliydi. Klâsik ilmiye eğitimi almıştı. Onun herhangi bir Batı dili bildiğine ve Avrupa’ya seyahat ettiğine dair bir kayıt yoktur. Entelektüel evreni Osmanlı dünyasında şekillenmişti. Rusya savaşları, Sırp ve Yunan isyanları, Yeniçeriliğin ilgâsı gibi devrinin derin krizlerinin müşahidiydi. Avrupa fikirleriyle Nizâm-ı Cedîd döneminin reform literatürü vasıtasıyla haberdâr olup, bu fikirleri II. Mahmud dönemine taşıyan isimlerden birisi olmuştu. Siyasî hayatında muhalif kimliğiyle ön plana çıktı. Yazdığı iki lâyiha, II.Mahmud dönemi Osmanlı siyasî hayatında oldukça etkili oldu ve tartışıldı. Lâyihalardan birisi ıslahâtları diğeri de hâricî siyaseti konu almaktaydı. Bu makale, İzzet Molla’nın iki lâyihasını temel alarak siyasî fikirlerini II.Mahmud dönemi Osmanlı reform tarihiyle ilgili yeni paradigmalara ve yorumlara etrafında, kavramsal açıdan tahlil etme amacı taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Keçecizâde İzzet Molla, II. Mahmud, Reform, İlmiye, Bürokrasi, Nizâm, Ordu

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayûn Tasnifi

22680, 25057, 36393, 36393.A, 42437, 48072, 51308, 51356, 51356.A

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar no. 6993.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Yazma no.809

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, no.556

- Abdurrahman Şeref: *Târih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339.
- Abu-Manneh, Butrus: “The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya and the Khalidiyya in Istanbul in the Early Nineteenth Century”, *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, Isis: İstanbul, 2001, ss.41-55.
-: “Salafiyya and the Rise of the Khalidiyya in Baghdad in the Early Nineteenth Century,” *Die Welt des Islams*, XLIII, 3, 2003, pp.349-372
- Ahmed Âtâ (Tayyarzâde): *Târih-i Âtâ*, c. 3, İstanbul: 1292-1293.
- Ahmed Cevdet Paşa: *Târih-i Cevdet*, V, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309 (Tertîb-i Cedid).
- Ahmed Lûtfî Efendi: *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c.1, (haz.) Ahmet Hazerfen, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999.
- Akdemir, Elif Su: *Siyaset Sahnesinde Bir Osmanlı Şairi: Keçecizâde İzzet Molla'nın Siyasî Düşünceleri* (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Aksan, Virginia: *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Akyıldız, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Ali Cânîp (Yöntem): “Keçecizâde İzzet Molla, 1243 Seferinin Temâdiyesine Muhâlefetle Kaleme Aldığı Vatanperverâne ve Cesurâne Bir Lâyihâ”, *Hayat Mecmuası*, I, 8 (1927), 143-146.
- Algar, Hamid: “Political Aspects of Naqshbandî History”, *Naqshbandis*, ed. M. Gaborieau – A. Popoviç – T. Zarcone, İstanbul-Paris: Isis, 1990, ss.123-152.
- Batur, Atilla: “Bir Osmanlı Bürokrat Ailesi: Keçecizâdelerden Salih Efendi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29 (2006), ss.71-80.
- Beydilli, Kemal: “Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 8 (1999), ss.25-64.
-: “III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*”, ed.Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM yay, 2010, ss.27-57.
- Bülbül, İbrahim: *Keçecizâde İzzet Molla Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Cihan, Ahmet: *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, İstanbul: Birey yay., 2004.
- Collins, Stephen L.: *From Divine Cosmos to Sovereign State, An Intellectual History of Consciousness and the Idea of Order in Renaissance England*, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Crone, Patricia: *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı yay., 2007.
- Çağman, Engin (haz.): *III.Selim'e Sunulan İslahat Lâyhaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

- Doğan, Lütfi: *Keçecizâde İzzet Molla'nın Islâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Erdoğan, Tamer: "Keçecizâde İzzet Molla ve Lâyihası", *Virgöl*, 32 (2000), ss.28-30.
- Erşahin, Seyfettin: "The Ottoman Ulama and the Reforms of Mahmud II", *Hamdard Islamicus*, XXII/2 (1999), ss. 19-40
-: "Islamic Support on the Westernization Policy in the Otoman Empire: Making Mahmud II a Reformer Caliph-Sultan by Islamic Virtue Tradition" *Journal of Religious Culture*, 78 (2005).
-: "Westernization, Mahmud II and the Islamic Virtue Tradition", *American Journal of Islamic Social Sciences*, 23/2 (Spring 2006), ss.37-62.
- Gawrych, George W.: "Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizâm-ı Cedid", *International Journal of Turkish Studies*, IV, 1, (1987) ss.91-114.
- Gibb, E.J.W.: *A History Of Ottoman Poetry*, IV, London: Luzac, 1905.
- Güngör, Erol: *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken yay., 2006.
- Hadduri, Macid: *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, (çev.) Fethi Gedikli, İstanbul: Yöneliş Yay., 1999.
- Hâfız Hızır İlyas: *Târih-i Enderun-Vekâyi-i Letâif*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1276.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal: *Son Asır Türk Şâirleri*, II, İstanbul: Dergâh Yay., 1988.
- İnalçık, Halil: "Decision Making in the Ottoman Empire", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, (ed.) Caesar E.Farah, Kirksville: The Thomas Jeferson University Press, 1993, ss.9-18.
- Kâmil Paşa: *Târih-i Siyâsi-yi Devlet-i Âliyyeyi Osmâniyye*, III, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1327.
- Keçecizâde İzzet Molla: "Devhâtü'l-mehâmid fi Tercemeti'l-Vâlid", *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuâsı*, 37, 1332, ss.23-42.
- Keçecizâde Reşad Fuad: "Keçecizâde İzzet Monla", *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuâsı*, 41 (1335), ss.285-297.
- Koç, Yunus-Fatih, Yeşil: *Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- Koselleck, Reinhart: *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, (çev.Atilla Dirim), İstanbul: İletişim yay., 2009.
- Köksal, Osman: "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *A. Ü.O.T.A.M.*, 19 (2005), ss.283-341.
- Levy, Avigdor: "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, VII (special number), Jarussalem: The Israel Oriental Society, 1971, ss. 13-39.

- Mardin, Şerif: “The Mind of the Turkish Reformer 1700-1900”, *Arab Socialism, A Documentary Survey*, (ed.) Sami A. Hanna – George H. Gardner, Leiden: Brill, 1969, ss. 24 – 48.
-: “The Influence of the French Revolution on the Otoman Empire”, *International Social Science Journal*, 41 (1989), ss.17-31.
-: “Türk Tarihinde Nakşibendî Tarikatı”, *Çağdaş Türkiye’de İslam, Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, yay.haz.Richard Tapper, çev.Özden Arıkan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1991, ss.71-98.
-: “Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasî Batılılaşmamızda Üç Engel), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, ed. Mümtaz’er Türköne – Tuncay Önder, İstanbul: İletişim yay., 2002, ss. 161-180.
- Mehmed Es’ad (Sahhaflar Şeyhizâde Seyyid): *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, neşr., Ziya Yılmaz, İstanbul: Osav Yay., 2000.
- Neumann, Christoph K.: “Decision Making Without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780”, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, (ed.) Caesar Farah, Kirksville: The Thomas Jefferson University Press, 1993, ss.29-38.
- Noecleous Mark: *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, çev. Ahmet Bekmen, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006.
- Oestreich, Gerhard: *Neostoicism and the Early Modern State*, trans. David McLintock, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Okçu, Naci: “İzzet Molla, Keçecizâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2000, ss.561-563.
- Öğreten, Ahmet: *Nizâm-ı Cedîd’e Dâ’ir Islâhât Lâyihaları* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Pasquino, Pascal: “Theatrum Politicum: The Geneology of Capital-Police and the State of Prosperity”, *The Foucault Effect, Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell-Colin Gordon-Peter Miller, Chicago: University of Chicago Press, 1991, ss.105-118
- Özyıldırım, Ali Emre: *Keçecizâde İzzet Molla’nın Mihnet-keşân’ı ve Tahlili*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2002
- Said, Edward: *Entelektüel*, (çev.) Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı yay. 2004.
- Schmitt, Carl.: *Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev.Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
-: *Siyasal Kavramı*, (çev.Ece Göztepe), İstanbul: Metis yay., 2006.
- Schmoller, Gustav: *The Mercantile System and Its Historical Significance*, New York: The MacMillan Company, 1897.
- Sungu, İhsan: “II. Mahmud’un İzzet Molla ve Asâkir-i Mansûre Hakkında Bir Hattı”, *Tarih Vesikaları*, I (1941).

- Şakul, Kahraman: “Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslâmi Modernleşme”, *Dîvân*, 19 (2005), ss.117-150.
- Şeremet, V.: *Turtsiya i Adrianapolskiy Mir 1829 g., iz istorii vostochnogo voprosa*, Moskova: Nauka 1975.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001.
- Tansel, Fevziye Abdullah: “Keçecizâde İzzet Molla”, *Fuad Köprülü’ye Armağan*, İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., 1953. ss.131-152.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Keçeci Zade İzzet Molla”, *Tarih Dünyası*, III (23), 1951, ss.1003-1005.
- Veldet, Hıfzı: “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, ss.139-209.
- Weber, Max.: *Economy and Society*, II, ed. Guenther Roth-Claus Wittich, trans.Ephraim Fischhoff-Hans Gerth-A.M.Henderson vd., Berkeley: University of California Press, 1978.
-: *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Yıldız, Gültekin: *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum*, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Yıldız, Mehmet: *Abdülhak Molla ve Tarih-i Livâ’sı, Tablîl ve Tenkidli Metin* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Yurdakul, İlhami: *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim yay., 2008.
- Zilfi, Madeline C.: *The Ottoman Ulema 1703-1839 and the Route to Great Mollaship* (Ph.D. Thesis), Chicago University, 1976.
-: Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXVI, 3 (1983), pp.318-364.